

Beteckning: Rel C 47:V02

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

"Det stora oväsendet"
En analys av barnvittnenas Blåkulla skildringar

Stefan Olsson
Juni 2002

C-uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionsvetenskap C
Handledare: Jari Ristiniemi

Högskolan i Gävle.
Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap.
Religionsvetenskapliga enheten.

"Det stora oväsendet"

- en analys av barnvittnenas Blåkulla
skildringar.

Författare: Stefan Olsson
Handledare: Jari Ristiniemi
C-uppsats 2002-05-29.

ABSTRACT.

Den här uppsatsen handlar om trolldomsprocesserna på 1670-talet. Fokus ligger på barvittnenas vittnesmål om deras färder till Blåkulla och vistelsen där.

Avsikten är att utifrån dessa berättelser skapa en bild inte bara utav barnens situation utan också familjens. Jag använder mig av fenomenologiska metoder. Hypotesen är att konflikter också kan uppstå och finna grogrund i nära förhållanden om rätt förutsättningar finnes.

I min undersökning använder jag material, i form av, protokoll, från domstolar i Dalarna, Ångermanland, Västerbotten och Gästrikland. Undersökningen är därmed begränsad till det svenska riket.

Vittnesmålen var ofta stereotypa och likartade till sin karaktär även om det finns viss diskontinuitet. Berättelserna om Blåkulla visar på en kluven, otrygg, värld där folklig tro blandas med kyrklig. Det kluvna förhållandet visar på svårigheter för barnen. Deras berättelser blev emellertid ett led i en orsakskedja som fick förödande konsekvenser för många samhällsinvånare. Detta inte bara genom det fysiska våld som följde med häxprocesserna utan förmodligen också på att det var traumatiska barnupplevelser där en oförstående omgivning inte kunde styra det i rätt riktning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	4
2. HISTORIK	5
2.1 Europa	5
2.2 Sverige	7
2.3 Magi och folktro	11
3. STUDIEMATERIAL	13
3.1 Tidigare forskning och litteratur	13
3.2 Källor	14
4. TEORETISK DEL	15
4.1 Teoretiska utgångspunkter	15
4.2 Metod	18
4.3 Syfte och frågeställning	19
5. ANALYTISK DEL	20
5.1 Struktur	20
5.1.1 Dramatis Personae	20
5.1.2 Exposition	20
5.1.3 Peripeti	23
5.1.4 Lysis	27
5.2 Djuproller	28
5.2.1 Djävulen - Fadern	28
5.2.2 Sonen	31
5.2.3 Dottern	32
5.2.4 Häxan - Modern	34
5.2.5 Hjälparen	36
6. SAMMANFATTANDE DISKUSSION	38
6.1 Slutkommentar	43
7. KÄLLFÖRTECKNING	43

1. INLEDNING.

Under 1670-talet nåddes Sverige av vad historikerna kallar en trolldomsepidemi, eller "det stora oväsendet" som det heter i folkmun. Tusentals människor anklagades då för "häxeri", synnerhet äldre kvinnor. Vad detta berodde på har historikerna gett olika förklaringar till. Psykiatikern Bror Gadelius menar att det var fråga om en masspsykos eller massuggestion ett tillstånd som skulle likna katatoni. En annan teori är att det är fråga om hysteri¹.

Det fanns dock skillnader i rättsförfarande mellan landskapen². I Bohus län som fortfarande hade dansk lag kunde tortyr användas, detta var dock förbjudet i övriga Sverige³. Men i andra landskap norröver som Dalarna användes barnvittnen⁴. Ett barn ansågs nämligen inte kunna ljuga

Forskare har också tolkat epidemien som en klasskonflikt eftersom lärda föreställningar mötte en värld av folktro. Ofta kom anklagelserna underifrån och i centralmaktens och stormaktens Sverige blev myndigheternas svar att försöka kontrollera händelseförloppet. Man tillsatte särskilda trolldomskommissioner vilket kan ses som en ansats till disciplinering. Men som auktoriteten inom området i Sverige, Bengt Ankarloo skriver

Framväxten av ett utpräglat inkvisitoriskt förfarande under de stora processerna på 1670-talet medförde emellertid, att de lägre klasserna kom att berövas sina traditionella möjligheter att utnyttja rättsväsendet för att lösa sina interna konflikter oavsett om dessa var realistiska eller ej. Detta kan i sin tur ha bidragit till den omvandling av trolldomsideologin, som ligger i övegången från fysisk-magisk manipulation kring begreppet maleficium till mer utpräglat andliga överträdelser definierade av de kristna demonologerna⁵.

Det fanns alltså anledning att se maktperspektivet i detta. En stat som förtrycker sina undersåtar genom vetenskapliga metoder.

Ankarloo refererar vidare till Lewis Coser. Coser menar att: "antagonism vanligtvis är ett element i nära relationer". De band som finns i den närmaste sfären, familjen, kan bli våldsammare än konflikter mellan främlingar p g a det komplexa förhållandet. Detta kan alltså vara en del i den konflikt som uppstod under det stora oväsendet och kanske åskådliggörs den just i barnvittnenas berättelser⁶.

I min undersökning skall jag analysera barnens berättelser som beskrivits som "drömliknande". Jag vill försöka se om det finns undertryckta känslor genom att analysera

¹ Fahlgren Karl (1966), *Till Blåkulla*, Botnia Umeå.

² Åberg Alf (1989), *Häxorna de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*, Esselte Göteborg, s 22, 31-32.

³ *ibid.* s 34-35.

Ankarloo Bengt & Henningsen Gustav (red.) (1987), *Häxornas Europa 1400-1700*. Lund, s 252.

⁴ Åberg (1989), s 32.

⁵ Ankarloo & Henningsen (red.) (1987), s 268.

⁶ *ibid.* s 269.

fadersfigurer, modersfigurer, undertryckt sexualitet eller rivalitet o s v. Sådant som kan sägas vara dolda aggressioner eller försvarsmekanismer som rädsla. Jag är väl medveten om att en sådan undersökning är spekulativ men förklaringarna till utbrottet av häxepidemin har ofta haft ett klass- eller könsperspektiv. Men kanske anklagelserna också fann en starkare grogrund hos vanliga enkla människor inom byar och andra slutna sfärer.

2. HISTORIK.

2.1 Europa.

Det var under 1400-talet och i början av renässansen som de stora häxprocesserna började uteläsa i Europa. Trots att det här tidevarvet egentligen handlade om humanism och rationalism kunde brutala scener utspelas. Forskningen menar att här möttes folklig tro och lärda män som på ett vetenskapligt sätt försökte ta reda på vad som hände⁷.

Europa var då fortfarande katolskt även om renässansen idéer började flyta upp till ytan. 1484 utfärdade påven bullan *Summis Desidantes Affectibus*. Här fanns en koppling mellan häxeri och förgöring. Maleficium blev i svensk översättning ”förgöring”⁸.

Häxorna blev en bekväm fiende. I bullan anklagades de för demoni och djävulsförbund. Deras uppsåt var att genom trollformler och besvärjelser döda människor och husdjur och att åstadkomma sjukdomar och missväxt⁹.

Några år senare utkom dominikanermunkarna Heinrich Krämer och Jacob Sprenger med *Häxhammaren, Maleus Maleficium* (1487). *Häxhammaren* var ett slags instruktionsbok för hur häxorna skulle bekämpas. Allt dög som bevis samtidigt som vilka tricks som helst var tillåtna, tortyr som vattenprov (se historik Sverige). *Häxhammaren* förekommer emellertid sällan som referens i protokoll. Snarare var den ett slags rättesnöre¹⁰.

Under 1500 och 1600-talen utfördes det trolldomsprocesser över hela Europa. Häxprocesserna spred sig som ringar på vattnet ut i periferin. Till en början var de koncentrerade till kontinentala Europa. Särskilt i Spanien. Den danske forskaren Gustav Henningsen har beskrivit häxprocesserna i Baskien som var historiens största. Dessa skedde i Pyrenéerna i början av 1600-talet med 2 000 anklagade och 5 000 misstänkta häxor. Tack

⁷ Åberg (1989), s 17.

⁸ ibid, s 22.

Ankarloo (1984), *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Skrifter utgivna av institutet för rätthistorisk forskning Lund, s 41.

⁹ ibid.

¹⁰ ibid. s 23.

vare inkvisitorn Alonzo de Salazar lyckades man avslöja de anklagade kvinnornas vittnesmål som falskri och de frigavs ur fängelset med lindriga botstraff¹¹.

I de länder som då var påverkade av protestantismen mattades inte häxprocesserna. Martin Luther accepterade tesen om djävulen och hans inverkan på världen. Luther sade sig ha haft åtskilliga konfrontationer med Satan. Ofta beskrev han dessa i anala termer. Vid ett tillfälle hotade han med att göra i byxorna och hänga dem runt djävulens hals för att driva iväg honom. För Luther var klostren djävulens ”sköna latrin”. Munkarna påstods ha ingått en pakt med Satan för att få övernaturliga krafter. Därför måste klostern brännas. I protestantisk propaganda blev påven djävulen personifierad. Man intensifierade tron på det vittspridda sataniska inflytandet samtidigt som man relaterade till katolicismen¹².

Calvin återopade bibeln och Exodus 22:18 som ett gudomligt tecken på att häxor skulle avrättas. I Karl XII:s bibel från 1703 står det i exodus 22:18. ”en trollkona skall tu icke låta lefwa”¹³.

Protestantiska predikanter tog teserna om trolldom med sig till andra områden i Europa. Häxerianklagelserna introducerades i Danmark, norra Tyskland och Bayern. Calvinisterna förde läran till Skottland och Transylvanien¹⁴.

De protestantiska försöken att associera påvedömet med djävulen kontrades naturligtvis av katolska myndigheter. Man anklagade Luther och hans kollegor för att vara djävulens redskap¹⁵. Trolldomsanklagelserna blev alltså ett propagandainstrument för de kyrkliga fraktionerna.

Intensiteten i anklagelserna av häxorna ökade i områden som Bayern och Rhenlandet, områden som alltid legat i kläm mellan olika kulturer. Katolikerna lyckades t o m återerövra dessa områden från protestanterna.

I områden där det rådde katolsk konformitet som Italien och Spanien var antalet trolldomsprocesser påtagligt mer begränsat. Medan katolska länder där det fanns vissa inoportuna tankar, som Flandern och Polen drabbades hårdare¹⁶.

Från mitten av 1500-talet till mitten av 1600-talet torde antalet offer för trolldomsprocesserna ha uppgått till 20.000-30.000. Massutbrottet av trolldomsprocesser skedde i en tid då befolkningen och fattigdomen ökade och skördar slog fel. I den miljön fann

¹¹ *ibid.* s 23-24.

¹² Greaves, Zaller, Cannistrapo, Murphy (red.) (1990), *Civilizations of the World: The Human adventure*, Harper & Row USA. s 395.

¹³ Facismilutgåva av *Carl XII:s bibel av 1703*. Gidlund Stockholm (1978). s 874-875.

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ *ibid.*

¹⁶ *ibid.*

inte bara hatet mot häxor grogrund utan också mot andra grupper som på den tiden inte passade in i samhället som judar, homosexuella och tiggare¹⁷.

2.2 Sverige.

Sverige hade restriktioner inskrivna i sina medeltidslagar som ursprungligen kriminaliserade trolldom¹⁸. Dessa svarar mot de europeiska s k maleficium-lagarna. Enligt de lagarna kunde "häxan" dömas till fredlöshet. Den som drabbats av häxeriet hade liksom sina släktingar rätt att döda häxan¹⁹. Det är kanske inte helt osannolikt att den här lagen är ett arv från äldre tiders ättesamhälle med blodshämnden²⁰.

Straffet ändrades sedan till rent dödsstraff samtidigt som brottsbeskrivningen utökades. Enligt Bengt Ankarloo har detta troligen sin grund i ett ökat kyrkligt inflytande under 1200-talet, i synnerhet gäller detta Götalagarna²¹. Mot slutet av 1300-talet har kyrkan infört omfattande förklaringar och beskrivningar som talar om djävulsförbund, excorsicm, hostians vanhelgande och andra kätterska handlingar²². Här finns alltså ett frö till vetenskapligt handhavande med häxeri och häxor. I domstolsmaterialet från 1400-talet förekommer några fall av häxor dömda till döden. I landskapslagarna återfanns också folkliga föreställningar om trolldoms-föremål som horn, naglar, hår och paddor. Redan från början var det kvinnor som var målet för häxeri-anklagelserna²³.

Med reformationen kom en viktig förändring då Kronan tog över mycket av ansvaret vad gällde trolldomen och dess skadliga inverkan på människor. Domarna under 1500-talet var dock jämförelsevis ganska milda, av 150 anklagade före 1614 avrättades var tionde enligt Bengt Ankarloo. Folk är dock fientligt inställda till den här typen av aktiviteter och allmogen är ofta inblandade i anklagelserna²⁴. Dessa kom alltså ofta underifrån.

Det var också under reformationen som influenser började komma in utifrån. Unga män ur borgarklassen studerade på universitet i Tyskland. De kom sedan att utgöra grunden för den ämbetsmannakår som rekryterades till den svenska stormaktens administration. Somliga blev präster och som sådana kunde de förmedla idéer om häxor och häxjakt till de svenska

¹⁷ ibid. s 396.

¹⁸ Ankarloo & Henningsen (red.) (1987), 248.

Åberg (1989), s 14-15.

¹⁹ ibid.

²⁰ Gaunt David (1996), *Familjeliv i Norden*, Gidlund Malmö. s 203-207.

²¹ Ankarloo & Henningsen (1987), s 248-249.

²² ibid.

²³ ibid. s 250-251.

²⁴ ibid.

lokalsamhällena. En annan källa var de från krigen hemkommna veteranerna (även om de var få)²⁵.

I början av 1600-talet började det dock dyka upp anklagelser om s k häxsabbat. Och det är med häxsabbaten som namnet Blåkulla är förknippat. Detta namn förekom dock redan under 1400-talet och var knutet till ön jungfrun i Kalmarsund, en plats där de nordiska häxorna enligt Olaus Magnus, brukade hålla möten vissa tider på året. Det var alltså den plats som häxorna samlades under påsken för att träffa djävulen och hans anhang. Det finns också uppgifter om att djävulen märkt häxan med ett bitt på axeln eller bröstet. Djävulens bitt gick inte att avlägsna och var okänsligt för nålstick²⁶.

Samtidigt började domstolarna använda mer kontinentala koncept: under förhören använde man t ex vattenprovet eller letade efter satansmärket. Vattenprovet innebar att den anklagade sänktes ned i ett djupt vattendrag med bundna knäveck. Om hon sjönk betydde det att hon var oskyldig men flöt hon ansågs det bevisa hennes skuld, förklaringen skulle då vara att djävulen höll upp henne. Tortyr fick annars inte användas enligt svensk lagstiftning utom på direkt kunglig order²⁷. Ovan nämnda metoder innebar naturligtvis att gränsen för tortyr var flytande.

Under 1600-talet började dock de kyrkliga myndigheterna att kräva hårdare tag. Man refererade till brott mot 10 Guds bud i samband med trolldom och åberopade Gamla testamentet (Exodus 22) som den viktigaste rättskällan²⁸. Det är fortfarande en öppen fråga om den kyrkliga elitens huvudansvar för den process som sattes igång. Men det var ändå kyrkan som satte igång idén om djävulsk sammansvärjning²⁹.

Det var mellan 1668 och 1676 som det gick vad man kallar en "trolldomsepidemi" genom Sverige. Den kom som ett slags chock och bar med sig förvirring. Man brukar säga att den började år 1668 i Älvdalen i Dalarna. Men redan 1665 i Härjedalen hölls en process. I Bohus län började trolldomsprocesserna 1669 och pågick i tre år. De bohusländska processerna brukar dock behandlas separat från övriga processer eftersom Bohus län lydde under dansk lag och därmed hade ett annat rättsförfarande. I Bohus län saknades också de barnvittnen som kom att vara karaktäristiska för de övriga svenska processerna³⁰.

Dalarna blev emellertid den verkliga smitthärden i Sverige. Till en början sköttes trolldomsanklagelserna av sockenstämman där kyrkoråd, nämnd och menighet satt och det var

Åberg (1989), s 17.

²⁵ Åberg (1989), s 27..

²⁶ Ankarloo & Henningsen (red.) (1987), S 251.

²⁷ ibid, s 252-253.

²⁸ ibid, s 254.

²⁹ Ödman Per-Johan (1995), *Kontrasternas spel: en svensk mentalitets- och pedagogikhistoria*, Norstedt Stockholm. s 232.

där de preliminära undersökningarna gjordes om vem som var skyldig eller oskyldig³¹. Till Dalarna kom sedan en trolldomskommission eftersom man fann att den vanliga juridiken inte räckte till. Häxorna flög nämligen ändå iväg trots att man satt dem under lås och bom³². Här krävdes expertis (och statlig kontroll). I trolldomskommissionerna satt både jurister, präster och lekmän. Dessa ”turnerade” sedan runt i bygderna. Man kan nog tänka sig tumultartade diskussioner inte bara under rättegångarna utan kommissionärerna emellan³³. Resultatet av trolldomsprocesserna i Dalarna blev att 47 människor mellan 1669 och 1671 fick betala med sina liv för ”Satans raseri”³⁴.

År 1671 framträdde epidemin i Hälsingland, 1673 i Medelpad, Jämtland och Härjedalen. Därefter gick den vidare till Västerbotten, Lappland och Österbotten. De norra landskapen kom dock att förskonas från trolldomskommissioner. Från Dalarna spred sig det stora oväsendet söderut och uppträdde i Gästrikland 1672, genom Västmanland och sist och slutligen Stockholm 1676³⁵. Södra delen av Sverige gick däremot fri. Hur det gick för övriga delar av det svenska riket kommer jag dock inte redogöra för här.

Kommissionerna förde utförliga protokoll under sin verksamhet. Sådana protokoll har sedan legat till grund för forskare som intresserat sig för epoken. De vittnesmål som redogjordes för i förhören var ofta stereotypa och ensidiga. Det handlade som tidigare om djävulsförbund och nattliga färder till Blåkulla och den väntande sabbaten. De anklagade var oftast gamla kvinnor, men det kunde också vara unga kvinnor såväl som gamla och unga män. Ett märkligt ting var dock vittnena för de utgjordes till stor del av barn³⁶.

Ditintills hade det varit riskfyllt att anklaga en häxa, man kunde själv dras med i fallet s a s. Men barnen var små oskyldiga varelser som kanske mot sin vilja hade förts till Blåkulla. De var offer snarare än medbrottslingar. Egentligen hade barn under 15 år ingen rättskapacitet i svensk rätt men genom att räkna barn som bråkdelar av vuxna vittnen lyckades man kringgå denna rättspraxis. En femåring kanske blev ett tiondels vittne medan en fjortonåring kanske blev ett halvt vittne. Det var en av anledningarna till att så många barn vittnade mot en och samma trollkona. Senare utskildes en särskild grupp barn som var mycket aktiva under rättegångarna. Bland dem fanns nästan professionella vittnen s k visgossar. Dessa vandrade

³⁰ Åberg (1989), s 35-46.

³¹ Sundin Teo och Per (1978), *Häxorna: häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*, CEWE-förlaget. s 11-13.

³² Åberg (1989), s 53.

³³ Grenholm Gunvor (red.) (1967), *Den svenska historien: karolinska tiden 1654-1718*, Esselte Stockholm. s 162.

³⁴ Åberg (1989), s 61.

³⁵ *ibid*, s 31-33.

³⁶ Grenholm (red.) (1967), s 164.

från bygd till bygd för att vittna. Deras ledare organiserade och bestämde hur vittnesmålen skulle skötas. Han kunde också hota andra barn med stryk om de inte gjorde som han sade. Konspirationerna underlättades av oroliga föräldrar som genom olika medel fick visgossarna att göra sina utsagor inför rätten. Till sist fick domstolarna upp ögonen för vad som hände och beslöt att hålla barnen åtskilda³⁷.

De ansvariga tog dock till största delen dessa vittnesmål på allvar och gick till väga med för tiden erforderlig stränghet. Något annat hade varit otänkbart för den tiden var det rationella lösningar. Man utgick från bibelns ”en trollkona skall du icke låta leva”. Kungliga majestätet hade också föreskrivit dödsstraff för bevisad trolldom. Och bevis kom det. Hopvis låg de på domarnas bord, flera av de anklagade erkände självmant eller också fälldes de på barnens uppgifter³⁸.

Hur många som avrättades under det stora oväsendet i Sverige vet man inte exakt, men man brukar säga mellan 250-300 st. Under processerna fick många andra lindrigare straff (för den tiden) som gatulopp, att sitta i stocken eller hudstrykning. Åtskilliga dukade också under genom umbärandena i fängelsena³⁹.

Det var när trolldomsepidemien nådde Stockholm som den avmattades och dog ut. Det var också då som den enda kända avrättningen under oväsendet verkställdes där man brände en kvinna levande.

Under Stockholmsprocesserna var en kommissionär aktiv som hette Urban Hjärne. Han har utpekats i den traditionella historieskrivningen som den som ”avslöjade beaktelserna”. Hjärne trodde dock fullt och fast på trolldomen som alla andra. Men han genomskådade den överhettade atmosfären i vakstugorna där barnvittnena och vuxna vistades om nätterna för att förhindra bortförandet till Blåkulla. Han hade också medicinska synpunkter. Det vore märkligt, menade han, om ett barn som t ex fallit i krampaktiga extaser kunde botas med hjorthornssalt, läkemedel kunde väl knappast jaga bort trollpack?⁴⁰.

En annan kommissionär som fått stå litet i skymundan i ”avslöjandet” var Gustaf Rosenhane. Han var jurist, hög ämbetsman och författare. Under sina färder med kommissionerna såg han hur barnens vittnesmål godtogs trots hans ansträngningar för att mildra anklagelserna. I ett betänkande beskrev han häxväsendets sociala bakgrund, fattigdomen i framför allt de norrländska landskapen, sysslolösheten och ensamheten på fäbodarna. Rosenhane är kanske

³⁷ Broberg Gunnar, Wikander Ulla, Åmark Klas (red.) 1993, *Tänka, tycka, tro: svensk historia underifrån*, Ordfront Stockholm. s 71-72.

³⁸ Grenholm (red.) (1967), s 164.

³⁹ Åberg (1989), s 63, 65.

⁴⁰ Grenholm (red.) (1967), s 165.

en tidig representant för den nya förnuftstiden. För att bota de skadliga fantasierna skulle barnen hålla sig till studier och genomgå en sorts munter näringsflit⁴¹.

Konsekvenserna av kommissionernas arbete var ju att man avrättat ett antal oskyldiga människor. Någon hade alltså begått ett fel. Att rannsaka den rättsliga överheten gick inte av flera orsaker. Bättre vore det om man kunde utse en syndabock. Syndabocken hette Johan Johansson och kom från Gävle.

I Gävle hade Johan Johanssons mor anklagats för trolldom och incest. Han var en av dem som vittnade på henne och hon dömdes senare till döden. På grund av moderns rykte var Johansson tvungen att flytta till Stockholm. Där inhystes han av släktingar. Men ryktet kom i kapp honom, han angavs av ett syskonbarn, och för att skydda sig själv måste han åter bli angivare. Han blev ett av huvudvittnena under Stockholmsprocesserna. Efter att ha undertecknat en bekännelse avrättades han tillsammans med tre pigor som också varit kronvittnen⁴².

Tron på trolldom upphörde dock inte med Stockholmsprocesserna. Under 1700-talet blev det flera mindre rättegångar om förgöring och djävulspakt. Den sista rättegången med dödsdom som följt genomfördes i Eskilstuna 1704 mot en gammal kvinna⁴³.

2.3 Magi och folktro.

Folk har ofta frågat sig varför man var så dum på 1600-talet att man kunde falla för det sagolika talet om häxor, Blåkulla och magi. Den frågan har inte varit obesvarad. Forskare som sysslat med *historia underifrån* menar att folk i det förflutna saknade vår vokabulär. De kunde inte skilja på det naturliga och det övernaturliga. Trolldom och magi var ett sätt att nalkas verkligheten som skilde sig från det vanliga vardagliga praktiska livets. Kanske ett sätt att röra sig mellan det mänskliga och det icke-mänskliga⁴⁴.

För medeltidsmänniskan var tillgången på födan ett levnadsvillkor. Om missväxt eller kreatursdöd slog till var det en katastrof. I trosföreställningarna ingick därför övernaturliga väsen som ingrep på gott eller ont. Det fanns väsen som befolkade skogar, berg, sjöar och havet o m inne på gården, i hemmet.⁴⁵ Otur, olyckor och sjukdomar skyllades på det övernaturliga. I förhållningssättet till de övernaturliga makterna fanns olika knep. Man kunde använda

⁴¹ *ibid.*

Ödman (1995), s 231, 242-243.

⁴² Ödman (1995), s 249, 251-253.

⁴³ Åberg (1989), s 95.

⁴⁴ Broberg, Wikander, Åmark (red.) (1993), s 66.

⁴⁵ Åberg (1989), s 4-5.

motmagi eller medicinering. På medeltiden fanns också klostren som "botcentral" mot det skadliga⁴⁶.

Med reformationen drogs klostren in. Det fanns då inte längre några som på ett mer professionellt sätt kunde erbjuda läkarvård. De få specialister som fanns var förbehållna adeln. Förbjudet var det också att uppsöka heliga platser. Offrandet som var ett arv från äldre tider förbjöds⁴⁷. Man kan tänka sig att människor inte så lätt glömde riter av det slaget som länge hade varit ett inslag i vardagen. Mycket av klostrens medicinska verksamhet övertogs av kloka gummor och kloka gubbar. Det finns alltså samband mellan kristendom och folktron.

En som forskat om folktron är Carl Herman Tillhagen. Enligt honom ställer sig människan livet igenom frågor, ifrågasätter och analyserar sin tillvaro. Hon ordnar livsupplevelserna till omdömen som blir grunden för hennes livsfilosofi. Folktron blir därför många generationers grubbel över livsfrågor av de mest skilda slag. I grunden visar det sig att denna folktron är gemensam för alla människor, även om den kan skifta i detaljer. Folktron är en livsfilosofi som omfattar allt.

Sedan finns begreppet magi. Jag har inte kunnat se att det skulle vara skilt från folktron. Begreppet handlar snarast om handlingar, föreställningar, orsakssamband och tolkningar av specifika händelser. Ett förhållningssätt mot naturen⁴⁸.

Ordet magi kan ses som ett samlingsnamn på en rad olika begrepp. För mig kan det innebära att man utnyttjar de positiva övernaturliga krafterna som skydd eller förebyggande gärning. Man ställer t ex ut grötfatet till tomten.

Det viktiga är dock att magin var något rationellt under 1600-talet. Det var rationella lösningar på vad som betraktades som rationella problem. Men under trolldomsprocesserna fick det tragiska konsekvenser. Vad kände t ex menigheten när de samlades för att se människor de känt avrättas?

7.1 STUDIEMATERIAL

3.1 Tidigare forskning och litteratur.

Auktoriteten inom forskningen om trolldomsprocesserna i Sverige är förmodligen lundaprofessorn Bengt Ankarloo. I sin trolldomsprocesserna i Sverige (1971) gör han en

⁴⁶ ibid. s 6.

⁴⁷ ibid. s 10, 17.

⁴⁸ Tillhagen Carl Herman (1989), *Vår kropp i folktron*, LT Stockholm. s 332-334.

omfattande för det svenska trolldomsväsendet. Han visar den rättshistoriska utvecklingen övergången från exklusiv bestraffning av den fysiskt skadliga trolldomen till beivrande av andra mer religiöst färgade brott⁴⁹.

En senare forskare är historikern Linda Oja. För henne är magin genom grundantaganden, många tankesätt och handlingar logiskt förklarande. Folktribegreppet och magibegreppet är liktydiga. Tidigare forskning har inte intresserat sig för magin i sig menar hon. Den tas upp för att belysa processerna och göra det lättare att begripa anklagelser, bekännelser och domar. Synen på magi utgör främst en förklarande ram för häxprocesserna. För Oja är det tvärtom de olika uppfattningarna om magi som är det egentliga studieobjektet⁵⁰.

Häxväsendet har också granskats av två europeiska forskare den italienske historikern Carlo Ginzburg och dansken Gustav Henningsen. De beskriver häxepedimin som drömepidemier där folklig tro möter elitisk tro.

Ginzburg beskriver hur den lärda världen som ser ett hot i djävulen möter den folkliga religionen. Den senare bygger på män och kvinnor, ofta i form av djur, som i extas beger sig till dödsriket för att skänka välstånd åt samhället. Sammansmältningen av de två elementen skedde strax efter 1350 i den västra Alpregionen. Spridningen skedde sen genom rättegångar över hela Europa samtidigt som lokala varianter på drömföreställningarna assimilerades⁵¹.

Gustav Henningsen vill förklara myten kring trolldomsväsendet som diabolisering av traditioner av liknande slag som den sicilianska fékulten. Den är i normala fall är en positiv upplevelse i drömmen eller i trans. Under häxväsendet möter häxorna i drömmen en förvrängd form av fékulten som får formen av svart sabbat⁵².

I sin bok *Häxornas advokat* gör Henningsen en distinktion mellan denna första form av häxerianklagelser och den senare "epidemien" som bröt ut under 1600-talet. Han kallar den formen för "häxtro". Det är snarast en livsåskådning som hjälper folk att klara av vardagens problem. Det onda i tillvaron kommer inte som ett straff för begångna synder utan som ondskefulla anslag från en bestämd sorts människor, vilka står i förbund med onda makter: häxorna. Dessa är personer som utför ondskefulla handlingar och som står utanför samhället, de kan och måste bekämpas. Som sinnebild för ondskan kan häxan vara en "säkerhetsventil" som uttryck för den dolda aggressionen, som inte kan kanaliseras på ett naturligt sätt p g a samhällets normer. Förbindelserna med djävulen på den här nivån är oviktiga. Vidare är den mytologiska överbyggnaden inte särskilt viktig, det är däremot skador på djur, individer och

⁴⁹ Ankarloo Bengt (1984), s 22-23.

⁵⁰ Oja Linda (1999), *Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Brutus Östling Stockholm. s 22.

⁵¹ Ankarloo & Henningsen (red.) (1987), s 15.

⁵² *ibid.* s 47-48.

grödor. Kort sagt fyller det en normal funktion i dåtidens samhälle ungefär som mobbning i det moderna samhället⁵³.

Häxhysteri är däremot en explosiv form av förföljelse. Den bryter vanligen ut vid mötet mellan folklig kultur och styrd elitkultur. Ett centralt tema (åtminstone i den kristna världen) är anklagelserna om djävulspakt. Vem som helst kan kandidera till rollen som häxa. Paralleller i historien skulle vara judeförföljelserna under andra världskriget och andra politiskt, religiöst eller rasistiskt motiverade förföljesepidemier. Dessa kan bara existera en kort period på en sin monstruösa form. Signifikativt är också att profitörer som "häxfinnare" utnyttjar den här typen av konflikter⁵⁴.

3.2 Källor.

Mitt källmaterial utgörs till stor del av de domstolsprotokoll som fördes av kommissioner och rättsliga instanser. Det finns dock anledning till viss försiktighet. Protokollen utformas ofta efter sekreterarens eller ordförandens subjektiva vilja. Bengt Ankarloo menar att den viktigaste skillnaden i olika förhör finner man i dispositionen av de enskilda förhören. Repliker och upplysningar kommer därigenom att placeras i olika ordningsföljd och sammanhang⁵⁵. Men detta tror jag inte har så stor betydelse för en fenomenologisk undersökning. Vittnesmålen om Blåkulla överlappar varandra men har i sak samma innehåll.

Min huvudkälla får väl sägas vara Carl Gustaf Kröningsvärds *Blåkulle-färderna* som första gången gavs ut i tre efterhand utökade upplagor 1845, 1846 och 1849. Den innehåller tre häften. Kröningsvärd, som var jurist men ägnade sig åt vetenskapliga arbeten på sin fritid har här samlat olika handlingar från trolldomsepidemien.. Tyngdpunkten ligger på två protokoll som förts av kaplanen Georg Moraues under trolldomskommissionens i Dalarnas rannsakingar 1669. Vidare finns där brevväxlingen mellan de lokala och centrala myndigheterna och landshövdingen Duwall. Mest intressant är dock tre samtida berättelser, den första och längsta av Mora-kyrkoherden Elaus Skragge. De kan sägas vara sammanfattningar av Blåkulla-väsendet och intressanta ögonvittnesskildringar⁵⁶.

⁵³ Henningsen Gustav (1981), *Häxornas advokat*, Tiden Kristianstad. s 342-345.

⁵⁴ Henningsen (1981), s 340, 342. 345.

⁵⁵ Ankarloo (1984), s 23-24.

⁵⁶ Kröningsvärd Carl Gustaf (förord av Bengt Ankarloo) (1972), *Blåkullefärderna eller Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarna åren 1668-1673*, Rediviva Stockholm. s 5-7

Mina andra källa är rättegångsprotokoll från Vibyggerå socken i Ångermanland. Det är Per och Teo Sundin som gjort en protokollavskrift från en rättegång 2 juni 1675. Då anklagades 29 personer.

I *Till Blåkulla*, har Karl Fahlgren samlat protokollavskrifter från rannsakingarna i Piteå, Skellefteå, Löfvånger, Bygdeå och Umeå socknar 1676.

Från Gästrikland har jag använt *Meddelanden av Gästriklands Kulturhistoriska Förening I* (1926). Samt *Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden* i redaktion av Göran Severin (1982). Det finns väl andledning till viss skepsis mot den här typen av material. I fråga om stavning och grammatik är det Kröningssvärds och Sundins alster som mest uppfyller närhetskriteriet. Jag tror dock inte de språkliga skillnaderna har så stor betydelse vad gäller sakinnehållet i sig. Det är kanske viktigare för rättshistoriker och liknande som övervakar processerna som totaliteter.

Jag kommer också vid några tillfällen att referera till Gävleprästen Olof Bromans *Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland* (1912) och Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*. Samt *Snorres Edda* i Björn Collinders översättning från 1958. Min avsikt har då bara varit att ge litet mer tyngd åt vissa påståenden men de är inga källor i samma bemärkelse som övriga materialet.

8. TEORETISK DEL.

4.1 Teoretiska utgångspunkter.

I min uppsats kommer jag att använda mig av psykoanalytiska metoder för att strukturera upp och analysera mitt material. Det är främst den norske psykologen Paul Moxnes teorier och metoder som jag kommer att använda som förebild i min studie, men också psykoanalytikern Marie-Louis von Franz har intressanta uppslag.

Paul Moxnes som är professor i organisationspsykologi beskriver i sin bok *Hjältar, häxor och horor* (1995) vad han kallar djuproller. Djuprollerna är grundläggande begrepp och värderingar som vi alla är födda med. Detta begrepp innebär också att vi har en allmän uppsättning föreställningar om andra människor. De grundläggande föreställningarna, urtankarna, projiceras av individen på omgivningen eller den egna gruppen. Gruppen tilldelas ett visst och bestämt antal roller: djuproller⁵⁷. Människorna blir ur djuprolls-perspektivet inte nödvändigtvis som vi *ser* dem. Men vi har ett behov av att få utlopp för våra arketypiska

⁵⁷ Moxnes Paul (1995), *Hjältar, häxor och horor och andra djuproller i mänskligt samspel*, Natur och Kultur Falun. s 12-14.

fantasier. Därför överför eller projicera vi våra onda respektive goda föreställningar på vår omgivning. Precis som barnet som från början klyver sina föräldrar i gott och ont⁵⁸.

Den som från början förde begreppet klyvning var Melanie Klein. Hon menar att det mogna jaget kännetecknas av att det kan fastställa gränsen mellan det onda och det goda, vem som är med mig och vem som är mot mig, detta vid s k normal klyvning. Det omogna Jaget uppstår vid den radikala klyvningen. Man klarar inte då av ambivalensen med samtidigt existerande känslor. Den destruktiva kraften förskjuts till det omedvetna utan att kunna få kontakt med vare sig jaget eller överjaget⁵⁹.

Moxnes visar sedan hur klyvningsprocessen avspeglar sig på familjen från barnsben. Fader, moder och syskon klyvs i onda respektive goda halvor beroende på bl a gärningen. Familjen får då liknas vid organisationen med sina fyra medlemmar. Familjen är uppdelad i fyra roller som kombineras med klyvningsprocessen och då får vi åtta grundläggande roller i psyket⁶⁰. Detta kallar Moxnes den mentala matrisen och ställer upp följande schema:

	+ God	- Ond
Far		
Mor		
Son		
Dotter		

Det finns också en femte roll som han kallar "den vise mannen" eller "hjälparen". Hjälparen är en eller flera människor som slagit en ring runt familjen för att beskydda den eller hjälpa den på något sätt. Moxnes menar att det sedan urtiden finns två typer av hjälpare. En materiell typ som utförde kroppsarbetet och därmed förstärkte familjens "muskler" och en andlig typ som behärskade andevärlden och hjälpte människorna att stå på god fot med gudarna. Denna roll/roller kan också klyvas i god eller ond. Familjen har dock inte något behov av den onda hjälparen och är ibland på ständigt vakt mot denne⁶¹.

Moxnes pekar slutligen på två s k transformationsroller: vinnare och förlorare. Dessa har lämnat stammen, gruppen och förflyttats till någon annan hierarki. De blir då ihågkomna p g a

⁵⁸ ibid. s 94, 109-111.

⁵⁹ ibid. s 95-97.

⁶⁰ ibid. s 134-138.

⁶¹ ibid. s 139-141.

sina gärningar positiva eller negativa⁶². Dessa 12 personligheter förekommer sedan i olika sagor och myter som Moxnes försöker visa.

En annan försvarsmekanism är den s k projektionen. Det är ett sätt att slippa undan smärtsamma konflikter. Våra inre objekt av gott och ont förläggs då till omvärlden med resultatet att världen blir befolkad av "dåliga" och "bra" medmänniskor⁶³.

Ett annat begrepp som Moxnes nämner är projektiv identifikation. Det är då Självets avspjälkade delar projiceras på en annan person. Syftet med den processen är att med makt ta sig in i den andres Själv för att kontrollera honom eller henne. Till sist kan t ex en anklagad person få inbillade såväl som verkliga symtom av vad som projiceras på han eller hon⁶⁴.

En annan forskare som använder sig av mytiskt material är **Marie-Louise von Franz**, som var psykolog och lärjunge till Carl Jung. I sin bok *Sagotolkning* (1987) visar hon hur sagans hjälte eller hjätinna möter s k arektypiska gestalter och genom dem möter de svårigheter och faror som naturen utsätter dem för. Hjältarna och hjältinnorna är modeller för och representerar barnet i dess känslomässiga utveckling. Sagorna inger hopp och förtroende för att även svåra livssituationer går att lösa. Det gäller då för huvudpersonen i sagan att på något sätt bli "hel"⁶⁵.

Hon redovisar en modell för hur man skall komma till rätta med sagans struktur:

1. Dramatis Personae. Rollnehavarna. Man räknar här antalet personer i början och i slutet.
2. Expositionen. Början till problemet. Det finner man t ex i form av en gammal kung som är sjuk, eller en kung som varje natt upptäcker att ett gyllene äpple blir stulet från hans träd. Det dyker alltså alltid upp något slags svårighet i början av varje berättelse. Alltså definerar man problemet psykologiskt så gott man kan och försöker förstå vad det är.
3. Peripetin. Den kan vara kort eller lång, d v s berättelsens höjder eller djup. Det kan hålla på ganska länge för det finns många peripetier. Eller också finns det bara en och då kommer man i allmänhet till höjdpunkten, den avgörande punkten, där det utvecklas antingen till en tragedi eller det slutar bra. Då är det som mest spännande. Peripetin är alltså den plötsliga omkastningen.
4. Det sista steget är lösningen (lysis) men det kan också sluta med katastrof. Man kan också prata om en positiv eller negativ lösning. I mycket primitiva sagor finns det ofta varken

⁶² ibid. 142-146.

⁶³ ibid. s 111-112.

⁶⁴ Ibid. s 116-121.

⁶⁵ von Franz Marie Louise (1987), *Sagotolkning*, Gedins Malmö. s 15-17.

lösning eller katastrof utan berättelsen rinner helt enkelt ut i sanden. Den blir plötsligt ointressant och tonar bort, precis som sagoberättaren med en gång tappade intresset⁶⁶.

4.2 Metod.

Jag kommer i min C-uppsats att genom Marie-Louis von Franz' modell lyfta fram det mytiska, det sagoliknande och det drömliknande i barnens berättelser. Moxnes djuprollsfigurer använder jag som ramverk för att tydliggöra de olika personerna och karaktärerna i berättelserna, jag menar att hans metoder också kan användas på mytiskt material.

Hela tiden när jag antecknar ur protokoll försöker jag samla uppgifterna under några punkter:

Vem/Vilka. Vem eller vilka anklagar häxan inför domstolen? Hemort och ålder.

När. När skede första borförandet av barnet? När lockades (det brukar oftast vara så) han/hon för första gången?

Var. Egentligen vart? Vart för häxan barnen någonstans?

Hur. Färdsättet. Ofta använder häxan ett föremål, ett djur eller t o m en människa. Ofta genom att använda smörja från smörjhorn. Här gäller det också att notera form och färg.

Häxa. Vem står anklagad? Vad har han eller hon haft för sig i drömmen.

Djävul. Vilka är djävulens aktiviteter? Hur framstår han? Vad gör eller säger han?

Hjälpare. Finns det någon hjälpare? Är denna/denne ond eller god? Hur tar han eller hon sig uttryck. Allt detta material kan jag dock inte redovisa i min uppsats. Jag använder det som grund för min analys.

När tillräckligt mycket material insamlas kommer nästa steg: att skapa en berättelse av vittnesmålen. Det finns dock redan ett par sådana från Dalarna. Kyrkohedern i Mora, Elof Skragge, gjorde i samband med tingsförhandlingarna på 1670-talet en systematisk redogörelse för innehållet i de många bekännelserna och anklagelserna som redovisades. Här finns alltså material att jämföra med. Jag menar då att min metod ligger mer åt det kvalitativa hållet snarare än det kvantitativa.

Min uppgift blir alltså att på ett liknande sätt systematisera materialet för att få en allmän struktur. Det innebär att man tar ett vittnesmål eller en bekännelse och amplifierar, utvidgar, den genom insamling av en mängd paralleller. Återkommer t ex en sten i flera berättelser? Om inte så säger frånvaron en del också.

⁶⁶ Ibid. s 32-35.

Nästa steg blir att översätta symboliken till psykologiskt språk. Här vill jag dock vara både enkel och försiktig. Man får hela tiden komma ihåg att symbolerna hade en verklig nivå i medvetandet på ögonvittnena.

4.3 Syfte och frågeställning.

Syftet med den här studien är dels att försöka se trolldomsprocesserna utifrån barnvittnenas bekännelser, dels att försöka applicera psykoanalytiska metoder inom ett historiskt ämnesområde. Jag är inte så förmäten att jag tror mig vara någon expert på mentalitetshistoria eller 1600-talet, utan ämnar utifrån antagandet om allmänmänskliga principer (jungianska) göra en bild av barnens drömliknande bekännelser.

Min frågeställning blir då.

1. Går det att ge ytterligare en förklaring till "det stora oväsendet" utöver de sociala eller de rent genusvetenskapliga?
2. Kan man utifrån bekännelsernas symbolvärld utläsa något av den spänning som kan finnas mellan barn och föräldrar?
2. Kan man se hur spänningarna och frustrationen skulle vara starkare hos människor i byarna än i städerna?

Detta skulle då på ett djupare plan kunna ge ett svar eller vara en del i förklaringen till varför konflikter uppstår.

Förhoppningen är att mitt begränsade material skall kunna täcka mitt ämnesområde. Jag kommer att använda mig av domprotokoll från domstolarna i Dalarna, Ångermanland och Gästrikland.

Det finns naturligtvis många olika sätt att förhålla sig till en "symbolvärld" men här vill jag framför allt använda mig av djuppsykologiska metoder. Det är inte helt ovidkommande att tala om mörker och ondska, ljus och godhet när man skriver om djuppsykologi. Ondskan är naturligtvis olika för olika forskare även om de tillhör samma vetenskapsdisciplin, i det här fallet psykologin.

5. ANALYTISK DEL

5.1 Struktur.

5.1.1 Dramatis Personae.

Den här punkten borde egentligen hamna under djuprollerna som jag skall gå in på senare. Men jag skall ändå försöka göra en ytlig redogörelse.

Vanligtvis är det häxan som hämtar ett barn. Men i de senare vittnesmålen kan det också vara djävulen som hämtar antingen enskilt dagtid eller på natten tillsammans med häxan. Han väntar då vanligtvis utanför huset som häxan går in i. Sedan blir barnen förda på djur, människa eller föremål. Då är vi uppe i tre. När intensiteten i berättelserna ökar för häxan också ytterligare barn ibland uppemot 20-30 ja rent av 100st⁶⁷.

När barnen hamnar i blåkulla så finns där flera figurer. En del är djävulens avkomma och ibland tvingas barnen till giftermål med dessa.

Ytterligare en figur som ibland träder in är en vit ängel.

Så: häxa, sällskap, djävul, underhuggare, ängel och vittne.

Jag har dock svårt att se en klar struktur i detta och jag tror att det ytterligare bekräftar förvirringen i berättelserna. Elementen hopas över varandra.

5.1.2 Exposition – början till problemet.

Egentligen börjar inte de här berättelserna som saga ”det var en gång”. Vanligtvis brukar vittnet redogöra för hur häxan fört han/henne och när detta började. Det brukar då vara kring någon högtid som påsk eller Mårtensmäss eller mer diffust om ”sommaren förra året”⁶⁸. 1600-tals människans tidsuppfattning var nog ganska inskränkt. Att de fört kring påsken har dock en mytisk innebörd då det är kristendomens heligaste tid.

Efter det beskrivs mycket ingående, åtminstone i de första redogörelserna, själva bortförandet. Detta sker då genom att häxan kommer in genom ett nyckelhål, genom skorstenen, fönstret eller helt enkelt genom väggen⁶⁹. Detta skedde genom att Satan tog bort allt som var till hindern från trollpackorna. Som ersättning för de bortrövade barnen kunde

⁶⁷ Ankarloo (1984), s 228.

⁶⁸ Kröningsvärd (1972) *Blåkullefärderna eller Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarne åren 1668-1673 indelat i tre häften*, Rediviva Stockholm 1972. Blåkulle-F. I, s 27, 41. II, s 52, 54

⁶⁹ Kröningsvärd (1972) Blåkulle-F. III, s 55, 68. Blåkulle-F. I s 32.

häxorna lämna en bortbyting. Från Säbyggeby i Gästrikland berättas av Sven Perssons son Pelle att istället för barnen lägger häxorna getter, bockar, kalvar etc. De smörjs så att de liknar barnen och de barnen blir så feta att de är som i dvala och kan varken tala eller röra sig, de är där de sättes⁷⁰.

Ute på gården frågar häxan barnen om de vill komma med på gästabud. På det svarar somliga ja andra nej, men alla förs ändå iväg. Därpå tar häxan fram en kjortel, särk eller tröja åt barnen som är röd eller blå⁷¹. En flicka på 13 år, Margretha Pålsson i Mörtebro (Gästrikland) berättar hur knektänkan hustru Kerstin kommit till henne om natten och klädde henne med särken avigt⁷².

Bortförandet bl a genom fönstret kan här ses symboliskt som en öppning mot det övernaturliga. Genom ett fönster kan t o m det övernaturliga ljuset stråla in⁷³. Att häxorna kan ta sig genom ett nyckelhål kan också ses symboliskt. Vanligtvis används en nyckel för att öppna en dörr. Den som handhar nycklarna kontrollerar också hemmet och står för ordningen⁷⁴. Men nu bryts ordningen av kaoskrafterna, m h a djävulen tar sig kvinnorna in till barnen.

Sedan kläds barnen i särkar med färger som blått och rött. På 1600-talet var blått och rött (rött var också en tvetydig färg det kunde å ena sidan vara helvetets färg och å andra sidan representera blodet och kristi lidande) statusfärger så därigenom kan det tolkas som att de ytterligare sjunker ned i fördärv ty du ”skall icke sätta dig upp mot överheten” var och en skall veta sin plats. Det kan också tolkas som att häxorna binder barnen vid sig och att detta har en rent sexuell innebörd. Färgerna rött och blått har naturligtvis också sin särskilda betydelse för djuppsykologerna. Blått är själslig avspändhet, med en mild, lättsam och överlägsen livshållning. Rött står allmänt som aggressivitetens, vitalitetens och kraftfullhetens färg. Man frestas att tro att rött står för dem som vill till blåkulla och blått för de som nekar⁷⁵. Det finns dock inga belägg för detta. Här finns ändå två motsatspar kanske maskulint och feminint? Svart och vitt är två andra motsatta färger som förekommer.

Det nästa som hände under bortförandet var att man for till väders ridandes på något. Detta något kunde vara föremål som slipkrokar och spadar eller kvastar. Det kunde vara djur som

Severin Göran (red.) (1982) *Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden*, Westlund och söner Gävle, s 13.

⁷⁰ Blåkulle-F. III, s 54, 55.

Severin (red.) (1982), s 11-12.

⁷¹ Blåkulle-F. III, s 55.

⁷² Severin (red.) (1982), s 13.

⁷³ Biedermann Hans (1997), *Symbollexikonet*, Forum Borås, 137-138.

⁷⁴ Biedermann (1997), s 296-297.

⁷⁵ Biedermann (1997), s 55-56, 347-348.

häst, get eller ko⁷⁶. Kon kunde t o m ha namn som Haafgåås eller Färdegåås. Någon enstaka gång kunde det t o m vara vilda djur som varg eller björn⁷⁷. Det kunde också vara männisikor.

Djuret som sådant hade också sin särskilda symbolik. Hästen kan ses som ett ädelt och intelligent väsen, som vid förstörelse dock kan bli räddhågat. Detet (driftslivet) och Jaget uppfattas i analogi med häst och ryttare. Om relationen mellan dem är störd, uppträder drömmar om blint stegarande hästar, vilka då kan fungera som påminnelser om integrationens nödvändighet⁷⁸. Hästen kan också ses som överträdare av gränser⁷⁹. I drömmarna har inte hästen det aktiva draget (stegarande) men kan ändå ses som att driftslivet är aktivt och ytterligare förstärka den sexuella dragningen.

Ett annat djur som uppträder är geten. Bocken anses förkroppsliga lystnad och används ofta negativt⁸⁰. Alla djur och föremål har dock en sak gemensamt: de smörjes av häxan.

Smorningen tillreds av de små missfostren som häxor och barn föder efter samlagen med "trollfolcket" i Blåkulla och den förvaras sedan i s k smörjhorn⁸¹.

Därefter färdas häxan och barnen upp i luften över berg, skogar och sjöar till Blåkulla.

För att sammanfatta: Barnen får i drömmen kontakt med häxan som genom oheliga metoder bryter sig in i hemmets sfär och rövar bort barnet. Däri består brottet. På ett annat djupare plan kan det röra sig om en schamanistisk rit. Barnet förs av vägledaren, häxan, genom dörren, skorstenen eller fönstret ut i andevärlden⁸². Att ge sig ut på en färd är en arketypisk handling. Kanske närvaron av symboler för kraft och vitalitet understryker det nyfikna sexuella draget. Man söker efter någonting. Men det förkommer också tvång, mot sin vilja förs de iväg. För föräldrarna kan detta bli att någon försöker bryta den trygga familjeenheten, ett kaos, något okontrollerbart som försöker bryta harmonin.

5.1.3 Peripetin.

Som peripeti tar jag själva Blåkullaskildringen och vad som där inträffar. Enligt både barnens vittnesmål och häxornas bekännelser står Blåkulla på en skön vacker äng:

vackert och väl utmålat, och så lång att man medh synen icke kan
uthsee, hafvandes framför huuset en stoor måhlat port, där igenom dhe
måste gå förr än dhe komma till huuset, der hoos är en hage som

⁷⁶ Blåkulle-F. III, s 54-55, 69. Blåkulle-F. II, s 46, 48, 50, 51

⁷⁷ Blåkulle-F. I, s 41. Blåkulle-F. II, s 52, 54.

⁷⁸ Biedermann (1997), 191-193.

⁷⁹ Jung Carl Gustav (red.) (1995), *Människan och hennes symboler*, Forum Spanien, s 98, 157.

⁸⁰ Biedermann (1997), s 141.

⁸¹ Östborn Andreas (red.) (2000), *Dalarnas häxprocesser*, stiftelsen Bonäs bygdegård, s 53.

Blåkulle-F. III, s 66

Sundin (1978), *Häxorna - häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*, CEWE-förlaget, s 23-24, 33.

⁸² von Franz (1987), 107, 126, 127.

Moxnes (1995), 179-180.

diuren släppes utj, dem dhe rijda uppå, när trollfolcket står redan utj
huset vedh dörren sprette heel nakne och sofvande⁸³.

Blåkulla har alltså rent paradisiska former. Det finns dock ett aber; för att komma in måste man passera dörren. Ett liknande tema använder ju Dantes Aligheri i *Den gudomliga komedin*: för att komma in i helvetet måste man gå genom porten och helvetets ingångshall⁸⁴. Motivet kan väl också sägas förekomma i andra myter. För att komma till Valhall måste man passera genom en port som utmärks av sin storlek⁸⁵. ”Trollfolckets” uppträdande är det motsatta mot den vanliga världen, de arbetar inte under dagen och de är nakna.

I en stor sal i det stora huset får de sätta sig vid ett stort bord. På båda sidor om bordet står gamla käringar på huvudet och har ljus mellan benen i kroppsöppningarna. Detta beteende är svårtolkat: på ett rent ytligt plan är det naturligtvis en grov förbrytelse⁸⁶. Även idag skulle det betraktas som ett uppochnedvänt tillstånd som på flera sätt står utanför samhällets ramar.

På ett högsäte i salen sitter Djävulen. Han sitter ibland på högsätet och har då formen av en härskare och kan ibland vara blid. Ibland ligger han under bordet fjättrad och är då s a s rent djävulsk⁸⁷. Det första man måste göra i Blåkulla är att avsäga sig Guds namn och ställa sig i den Ondes tjänst. För att besegla detta skär Satan dem i fingret och låter rista in deras namn i en bok med blodet⁸⁸. Detta bruk är hämtat från västerländsk magisk tradition där blod betraktas som ”en särskild saft”, helt genomdränkt med blodlåtarens speciella aura⁸⁹. Kanske man kan förknippa blodet med livskraften, genom riten avsvärjer sig personen sin livskraft. I en annan (förmodligen senare) version av samma ritual suger djävulen eller hans anhang ut blodet och spottar det i ett rött ekhorn för att sedan sätta det på pränt⁹⁰. Det förstärker intrycket av Blåkulla som en otrygg ort där livskraften sugts ut.

Djävulen låter också döpa barnen genom en präst som trollpackorna skapat genom sin konst och ger dem namn som ”diefvul”, ”stygg”, ”Gudz dödh”, ”Herreskiämmedig”. Han ger dem också en pung, ”der utj de skulle läggia det dhe skafva aff Klockorne (skava av malmen eller

⁸³ Blåkulle-F. III, s 57.

⁸⁴ Minois Georges (1997), *Helvetets historia*, Alhambra Italien. s 76.

⁸⁵ Jämför med Snorres Edda hur asarna förvränger synen på kung Gyfe. Han ser en hall så hög att han knappt kan se över den. *Snorres Edda* (Björn Collinders översättning 1958), s 31.

⁸⁶ Blåkulle-F. III, s 58.

⁸⁷ Blåkulle-F. III, s 58, s 70-71. I Snorres edda mötter Gyfe tre hövdingar (Oden, Tor och Frej) som sitter i högsätet, s 32.

⁸⁸ *ibid.* s 65, 71.

Sundin (1978) s 27, 38.

⁸⁹ Biedermann (1997), s 49-51.

⁹⁰ Blåkulle-F. III, s 71.

järnet), tillijka medh en steen, det dhe hafva skafvet måste de nedsänckia i hafvet och säija: såsom detta aldrig kommer till klockan igen, så kommer aldrig min själ till Himmelen”⁹¹. Detta är intressant för det kan tolkas som psykiska processer. En sten kan ofta symbolisera Självet, det totala psyket. Att acceptera drömmarna kan ofta vara ett sätt att nå Självet⁹².

Vanligen fodras det mycket lidande för att bränna bort allt det onödiga som döljer stenen, Självet⁹³. Om det blodprov som djävulen tog och det dop som prästen förrättade var en typ av initiationsrit skulle det kunna tolkas som en väg till stenen, belöningen. Samtidigt måste han eller hon skava av järnet, som ansågs vara ett skydd mot onda andar, och sänka den i havet⁹⁴. Vatten kan representera det omedvetna⁹⁵. Samtidigt som djävulen stärker Självet kräver han att något som skyddar (kanske den sista omedvetna försvarsmekanismen eftersom de under sin nattliga färd passerade över kyrkorna) förskjuts till det omedvetna⁹⁶. En förklaring kan vara att det är nya element som täcker över gamla. Barnet sökte att förverkliga sig själv genom det gamla systemet men drabbas av det nya. Det råder en spänning mellan dessa båda faktorer⁹⁷. Den som skall hjälpa barnet till självförverkligande, djävulen, är en dubbel natur som kräver någonting i gengäld man kan inte lita helt på honom samtidigt som han verkar lockande. Barnet får sedan belöningar för sin tjänst som guldpennningar, silverskedar, livsmedel, fina kläder etc⁹⁸.

Vid matbordet råder en strikt hierarki. Först hos Satan sitter de han håller mest av, sedan kommer de andra ”i stor myckenhet”. Men längst ned på skalan kommer barnen som måste stå vid dörren. Djävulen matar dem själv med maten och denna smakar ibland illa och ibland bra. Efter måltiden slåss och dansar man omväxlande. Satan spelar själv på en harpa, och stämmer den med eldgaffel. Därefter går djävulen iväg med den som behagar honom till sängkammaren. Det är dock inte säkert att hans famntag är så lyckat då konorna klagar på att han ligger för hårt. Han har söner och döttrar och dem låter han kopulera med varandra. Sedan får dessa gå in i sängkammaren och där vigas samman. Barnen får stå utandör och titta på⁹⁹. Ibland får barnen också gifta sig antingen med djävulens barn som har namn som Wee, Wee-dig, Oin, Fan-ta-dig, Hin, Trå, Oon, Näcken etc¹⁰⁰. Eller också med varandra. Genom den

⁹¹ Blåkulle-F. III, s 58, 71.

Fahlgren (1966), s 52, 56.

⁹² Jung (1995), s 208-209.

⁹³ ibid. s 210-211.

⁹⁴ Biedermann (1997), s 210-211.

⁹⁵ von Franz (1987), 109-110.

⁹⁶ Blåkulle-F. I s 45.

⁹⁷ von Franz (1987), s 111.

⁹⁸ Sundin (1978), s 39-43.

⁹⁹ Blåkulle-F. I, s 58-59.

¹⁰⁰ Meddelanden av Gestriklands Kulturhistoriska Förening I, s 75 76, 79.

föreningen föder de ”Tåssor” och ormar. De minsta barnen måste stå med ryggarna ihop. En del lägger djävulen över tröskeln med fötterna mot varandra och där måste de ligga tills de har fött små tåssor och ormar¹⁰¹. Det är djur som befinner sig långt från den mänskliga sfären. ormen är ju som bekant en fiende från biblisk tid.

Hierarkin kan svara mot den gamla föreställningen om en gudavärld likaväl som att allt det onda (naturväsendena) samlas under Djävulens tak. Hierarkin understryks också av att barnen får olika grader. De äldre får ta aktiv del av kopulerandet medan de yngre hamnar längst ned i hackordningen¹⁰². Barnen kunde alltså tjäna sig upp i det här alternativa samhället. De kunde också arbeta på fältet precis som i verkliga livet. På fältet sår och skördar man, eller vallar boskap. Sedan rings det i matklockan. Men det är inte alla förunnat att sitta till bords. Det är de som ”det meritetera” som bjuds till bords, andra få sitta ute i förstugan och andra får maten serverat ute på fälten¹⁰³.

Det finns också vittnesmål om att det fanns ett kungapar i Blåkulla. I Säbyggeby i Gästrikland vittnade några barn om att kyrkvärden, Per Jönsson i Gäveränge, tillsammans med sin hustru är kung och drottning i Blåkulla. Barnen måste förbli där tills Per Jönsson är nöjd med dem¹⁰⁴.

Tjänsten vid en främmande kungs hov är ett återkommande arketyiskt tema. Den hjälte som åtar sig den rollen är nästan alltid tronföljaren, kanske sonen. Som Marie-Louise von Franz uttrycker det: ”Detta uppkommer när det kollektiva medvetandets styrande princip är repressiv och tiden är inne att avskaffa den”¹⁰⁵.

Faktum är att ett sådant motiv också förekommer hos bekännarna. För djävulen var stundom sjuk och lät då käringarna koppa honom.

”En gång skulle han hafva blefvet dödh, och förthenskull var stoor sorg i Blåkulla, men medh störste sorgen blifvit levande igen”¹⁰⁶.

Djävulen genomgår alltså en återfödsel, en förnyelse. Det finns dock inget som tyder på någon skulle ersätta honom.

I Blåkulla får barnen gå i lära hos djävulen. Han ger dem pulver och annat. Han lär dem mjölka djur med en kniv. De får lära sig att skapa bärare, eller trollknyt den så kallade bjäran. Denna kunde mjölka kor och stjäla smör. Först skapade djävulen denna bära åt

¹⁰¹ Blåkulle-F. III, s 59.

Jämför också med eddan. Hur jätten Ymer fick barn med sina fötter och genom sin armhåla. *Snorres edda* s 36-37.

¹⁰² ibid.

¹⁰³ ibid. s 71-72.

¹⁰⁴ Severin (red.) (1982), s 16.

¹⁰⁵ von Franz (1987), 51-52, 113-114.

¹⁰⁶ Blåkulle-F III. s 59.

lärjungarna, den beskrivs som ”stor som en katt”, men sedan fick de själva göra sådana. Påfallande ofta får lärjungarna läsa böcker, förbannelseböcker, och gå i skola precis som i verkliga livet¹⁰⁷.

Allt är bara bra tills en given punkt: då man på något sätt gör djävulen förnär. När barnen bekänner för sittande rätten. Då visar sig djävulen i sin mest djävulska uppenbarelse. Blåkulla som egentligen inte är helvetet får då helvetisk karaktär. Maten smakar illa, häxorna visar sitt sanna jag. Djävulen visar dem helvetet och himmelriket. Himmelriket för dem som tjänar honom, helvetet för de andra. I helvetet ligger också en stor djävul, som en drake i elden, bunden med stora kedjor. Om de bekänner skall han släppa den lös och då står hela Sverige i fara. Han visar dem en grop varifrån det kommer jämmertjut och gnissel. Djävulen har också en kyrka där han dagtid predikar läran om Guds sanna ord. På nätterna vänder han sig om och säger sig ”then sanne vara”¹⁰⁸.

Vid det här stadiet har man passerat de gamla föreställningarna om en äldre gudom. Nu är det en alltigenom kristen djävul som visas upp, en mycket skrämmande och ond figur som inte bara utmanar den lokale prästen utan också utgör ett hot på nationell nivå.

Då Djävulen har hört att en ”kunglig Commission” skall komma har han anställt en konvent. Detta konvent har han sänt till Stockholm för att dräpa Konungen och Regeringen¹⁰⁹. Djävulen har alltså en roll som vi i modern tid tillskriver alltigenom onda figurer i konspirationsteoretiska thrillers. Det är förmodligen ett försök från vittnenas sida att projicera dåliga egenskaper bort från dem själva på folkfienden djävulen.

5.1.4 Lysis.

Frågan är egentligen om de här berättelserna har någon lösning. Om den finns så kommer den genom änglarna. Väg i vägg med Blåkulla ligger Änglakammaren. Där finns de lysande, vita, kloka änglarna som ingriper för att skydda och förmana de förda barnen. I änglakammaren kunde de få läsa Fader vår för änglen. Dessa himmelska gestalter i den djävulska regionen vållade också huvudbry för kommissionärer och präster. För kommissionärerna var de som regel onda demoner i förklädnad¹¹⁰.

Anders Pers Son i Oxeberg (Oxberg i Dalarna) 12 år berättar

¹⁰⁷ ibid. 61-64.

Sundin (1978), s 27, 28, 29.

¹⁰⁸ ibid. s 60-61, 71.

¹⁰⁹ ibid. 60.

¹¹⁰ Ankarloo Bengt (1984), s 222-223.

Fahlgren (1966), s 64.

”..fördt honom ifrån Påsktiden, taget honom utur en kornlada genom väggen, Diefvulen lyfter upp väggen så att det brakar i hela ladan, han hafuer fått der framme som alla andra, men ner han skulle ätha Osten, håller en huit ängel handen för munnen och säger, äth icke, thet är inthet annat än en groda, frågar Sathan om han vill tiena honom, han nekar alldeles, så spiärnar han honom i bröstet, att han stielper aflänges eller tillbaka omkull, så spiärnar Ängelen Sathan igien att han stilper aflänges. Hafuer lijkvähl andra risat honom, och fahrit med honom 4 gånger”¹¹¹.

Kanske kan de ses som ett slags försvarsmekanismer mot det skamfyllda. För att ytterligare bekräfta den hypotesen kan nämnas att ängeln sätter sig på riddjuret mellan trollpackorna och barnen. När de kommer till Blåkulla släpper han in trollpackorna och för barnen tillbaka. Man flyr alltså undan konfrontationen där Blåkulla blir ett hemligt rum dit man inte vill bege sig. På så sätt kommer man inte att kunna finna en väg till Självet. Det förbjuna rummet innehåller ett komplex som man inte vill närma sig. Samtidigt fascinerar det¹¹². Att fly undan är därför ingen lösning samtidigt som det kan vara det¹¹³.

Från tinget i Bygdeå i Västerbotten berättar Lill-Erik Persson, 19 år, om hur han i Blåkulla fått sitta och läsa svartboken. Men han har inte fått komma in i Änglakammaren sedan han börjat läsa den. En svart man sitter utmed dörren och lär honom läsa de fula läsningarna¹¹⁴. Här befinner han sig mellan två motpoler det vita och det svarta rummet. Han är fast i det svarta rummet ju mer av den mörka läran han tar till sig. Änglarummet, den vita motpolen, ter sig ännu svårare att nå upp till. En sådan otillräcklighet kan skapa skam.

Men ofta kommer ingen hjälp alls. Oftast sker misshandel. Barnen förs t o m till bål och yxa, i varje fall hotas de med det¹¹⁵. Intensiteten i barnens vittnesmål ökar. barnet kan föras flera gånger per natt . Djävulen kunde röva med sig barn mitt på dagen tillsammans med häxan eller ensam¹¹⁶. Häxan kunde dyka upp på rätttegången i osynlig form¹¹⁷. Det nattliga bortförandet var dock fortfarande vanligast.

På ett vidare plan kan hela blåkullavistelsen ses som en ”djupschamanistisk” prövning ungefär som Dantes färd genom inferno för att sedan färdas till änglarummet, för att nå insikten och frälsningen. Det finns dock alltför knapphändiga redogörelser för det skedet, dessutom verkar det vara en mer ”manlig” prövning och fokus förskjuts på den räddande ängeln och inte på barnen. I mitt material nämns inte änglakammaren förrän långt senare (i

¹¹¹ Blåkulle-F. I, s 47.

¹¹² von Franz (1987), s 112.

¹¹³ Ibid. s (1987), s 174.

¹¹⁴ Fahlgren (1966), 23-24, 64.

¹¹⁵ Blåkulle-F. II, s 23, 40, 41, 53.

¹¹⁶ Ibid. s 41.

Fahlgren (1966), s 68.

¹¹⁷ Fahlgren (1966), s 45-47.

Västerbotten) och jag tror också det kan visa hur perspektivet förskjutits. För att vissa hur helvetiskt och ont blåkulla är krävs en god motpol. Bilden kan sägas vara rent dualistisk och dualismen var intimt förknippad med den protestantiska ortodoxin¹¹⁸.

5.2 Djuproller.

5.2.1 Djävulen - Fadern.

Djävulen kunde uppträda i flera former och roller vilket jag skall analysera här.

Det berättas att:

...underlige och fast ohörde saaker om detta Sathans raserij och väsende, huruledes han har fått tillståndh genom dess trollpack låta borttaga och till sigh föra några hundrade barn, der af somblige sedemehra i hans våldh sig begåfvå; Ja och att han personligen ginge genom landet, och torfftigt folck, genom Maat, dricka, hielp på Åcker, Engler och annat, till sigh lockade...¹¹⁹”

När Sathan först åkallades av häxorna uppträdde han med en grå jacka, röda byxor och blå strumpor, han hade rött skägg och hög hatt med många brokiga (”borkotta”?) band omkring sig och långa band på byxorna. Ibland ses han som en allvarlig man i svarta kläder eller som morakarl med grå kläder och stygga ögon¹²⁰. Han frågar om de vill tjäna honom med kropp och själ. När de säger ja till detta för han dem till det riddjur han har med sig. Sedan färdas de över kyrkor, hav och stora moar till Blåkulla¹²¹. Andra skäl till att det kan vara en ritual som har att göra med skördetid att göra är festen och det därpå följande samlaget som i många kulturer har rituell innebörd. Samtidigt är detta förhållande skamfyllt och den skammen vill man dölja.

I denna första fas kan Satan vara en heden gud. Han går omkring bland folket och hjälper dem i synnerhet med skörd och mat vilket ju oftast är gudens uppgift hos en bondebefolkning. Han har attribut som passar en gud: rött skägg som kan förknippas med guden Tor¹²². Svart hatt som kan höra ihop med Oden¹²³. Han har också drag av hustomten, ett väsen som hjälper folk. Han för både barn och vuxna antingen personligen eller också genom häxor. Även det är ett drag som är universellt och kan tillhöra andra religioner¹²⁴.

¹¹⁸ Ödman (1995), s 241.

¹¹⁹ Blåkulle-F. III, s 53-54.

¹²⁰ Blåkulle-F. II, s 49-50.

¹²¹ Ibid.

¹²² Hultkrantz Åke (1991), *Vem är vem i nordisk mytologi*, Rabén och Sjögren Danmark. s 91-92.

¹²³ Hultkrantz (1991), s 71-73.

¹²⁴ von Franz (1987), s 111, 112.

Jung (1995), s 155-156.

Olsson Stefan (2002), *Gudinnans roll i olika skapelsemyter*. B-uppsats i religionsvetenskap. s 8-9.

I Blåkulla har han attribut som en kung. Han sitter på högsätet men samtidigt ligger han under bordet fjättrad som en fånge. Det är alltså en dubbel natur. Som kung är han ur-patriarken. Han har söner och döttrar. Hustru väljer han själv och det blir då en tillfällig älskarinna¹²⁵. Det är också ett arv från hedendomen, djävulen håller sig inte till det kristna monogama äktenskapet.

Som kungar kan vara är han också lynnig till humöret. Om någon av de förda barnen fattas vid ankomsten till Blåkulla kan han bli arg och slå till häxan. Han kan också visa en oerhörd iver, en flicka vittnar om att Satan skurit henne i fingret i sin iver att genomföra ”blodprovet”¹²⁶. I sagorna är det ofta så att drakarna och trollen är snälla när de mätta. Men blir de hungriga kan de bli farliga. Och djävulen sticker barnen i sin iver att komma åt deras själar som han lever av. Den som sticker oss genom ord eller handling är den som vi först och främst projicerar vår djävulsbild på¹²⁷.

Men som jag nämnde tidigare kan blodprovet vara en initiationsrit eller invigningsrit. Djävulen är då schaman eller mentor för blivande schamaner. Schamanen är en särskild typ av vis man som inte bara har makt att bota sjuka utan också att åsamka människor sjukdomar. Han kan kommunicera med det som är hinsides, se in i framtiden och påverka vädret och molnets gång och han kan befinna sig i extatiskt tillstånd¹²⁸. Det är mycket möjligt att djävulen har en del av de här krafterna han förutsäger Sveriges undergång, han färdas gränsöverskridande och han kan även styra vädret och lär ut det senare.

För att bli schaman krävs invigningsriter och en lång förmodligen obegränsad studietid. Paul Moxnes beskriver en ritual hos aranda-folket i Australien. En spetsig pinne drivs djupt in under nageln på höger långfinger. In i hålet pressas en kristall. Så långt liknar det djävulens ritual med sticket och stenen. Kandidaten står sedan upp med händerna på ryggen, och genom hans utsträckta tunga borras ett hål. Att bli schaman med en yttre ritual, menar Moxnes, ger inte så stor schamankraft som genom inre provningar som hos eskimåerna. Dessa ritualer handlar då om en lång fastetid (ungefär som Jesu provotid i öknen). Aranda-mannen kan nog få status som schaman och själv genomföra ritualer, men inuit-schamanen blir mer en ”djup-schaman”, en som genom provningarna förändrats som människa. Djävulen kan då ha drag av det som Moxnes kallar ”falsk profet”¹²⁹.

Ilband har också djävulen ett fräckt drag:

¹²⁵ Blåkulle-F. III 59.

Sundin (1966), s 27, 33, 38.

¹²⁶ ibid. s 58.

¹²⁷ Moxnes (1995), s 155.

¹²⁸ ibid. s 181.

¹²⁹ ibid. s 180-182.

Han inbillar dem att dommen snart komma skall, låter han förthenskull bygga på ett stort Steenhuus, säijandes sig villia dem der inne behålla i lust och glädje, men som bäst dhe der på arbete, faller alltid ett stycke nedh af muren medh kiäringar, hvilka ligga slagne, skrija och jämbra sigh, der åth leer Satan och sedan går till och hielper dem, men när dhe komma heem ähre dhe heelt och mycket siuke¹³⁰.

Han uppträder som spelman på sabbaten (det finns ju t o m en folkdans med det motivet) och dunkar takten med svansen. Han är underhållare vid festen.

Sin mest djävulska och tyranniska sida visar han upp när någon går honom emot eller när han vill skrämna någon till underkastelse. Han får då ett fasansfullt utseende med förskräckliga klor på händerna och en lång stjärt, på huvudet har han stora horn där ormar ringlar sig. Han visar en avgrund och en eldgruva, när någon räcker upp händerna från avgrunden trycker Satan ned dem med en eldgaffel. Då är han ”antifara” motsatsen till Gud men liksom Gud kan han också bli arg, ”vredgad”, när någon sätter sig upp mot honom¹³¹.

Vad gäller transformationsrollerna (motsvarande individuationsprocessen) kan man se både vinnare och förlorare¹³². Djävulen har blivit utkastad ur himmelen och därmed förlorat någonting. Å andra sidan har han skapat sig en familj av de han rövat. Han är ytterligare begränsad eftersom han är kedjad vid golvet. Häxorna försöker ibland att fila av kedjan men det går aldrig. Nästa dag är den som vanligt igen¹³³. Hans begränsning symboliseras ytterligare genom följande episod. När trollkonorna kommer till Blåkulla måste de niga, knäfalla och kalla honom herre, storfurste och gud. Därpå kysser de honom antingen på munnen eller på rumpan¹³⁴. Men den de tillber är endast en avgudabild, en förlorare, som sänker deras värdighet. En sådan bild/gud är farlig men ändå en förlorare för han kan inte upphöja kvinnan eller tillbedjaren till en mer värdig tillvaro.

Från Västerbotten finns också en historia. Vid på gården i Blåkulla finns en sjö, eller ett stort träsk. I den plägar svartman draga not om nätterna, när det är elakt väder. Han får fula fiskar, ormar och toskor (grodor). Medan "Vita man" fiskar i vackert väder varpå han får vackra fiskar. Kanske visar det ytterligare djävulens begränsningar. Han är för det första dum, han fiskar i dåligt väder och för det andra blir hans fångst dålig. Den intelligente vite får däremot en mycket bättre fångst. Hur bra djävulen än är kan han aldrig bli lika bra som den vite.

¹³⁰ Blåkulle-F.III, s 59-60.

¹³¹ ibid. 63-64, 71.

¹³² Moxnes (1995), 193-198, 206-209, 215-217.

¹³³ Blåkulle-F. III, s 70.

Sundin (1978), s 27, 32

¹³⁴ Blåkulle-F.III, s 64.

Djävulen blir alltså inte den goda fadersfigur som skall återfinns i en djuproll. Med sitt omväxlande humör kan han inte alltid ge tröst och stöd. Han är inte heller något eftersträvansvärt exempel. Samtidigt är han som medtävlare för stark¹³⁵.

5.2.2 Sonen.

Nästa figur som vi skall försöka urskilja är sonen. Det är mycket svårare. Vilken skall räknas som son? Djävulens avkomma eller den som bortrövas? Man får komma ihåg att de här berättelserna inte är objektiva på samma sätt som myter och sagor d v s berättarfokus är förskjutet till aktörerna och inte någon berättare.

Sonen svarar enligt Moxnes mot Kronprinsen, faderns älskling, den som skall ärva riket. Han är efterföljaren, den som står på väntelistan för att rycka upp på sin ”fars” plats i hierarkin. Hans gryende kärlekslust skall garantera att släkten följer släktens gång¹³⁶. Draget av virilitet kan möjligen ta sig uttryck i de erotiska utsvävningarna. Han är lojal och pliktrogen mot sin far. Hans starkaste egenskap är viljan till makt, hans största energikälla är hans ambitioner och sexualitet¹³⁷. Men det är svårt att tala om en fader-son relation ifråga om arvtagare och far. Ty djävulen tål inte någon medtävlare. I stället utmanar han själv Gud och kampen förs om barnens själar¹³⁸. Kanske kan man tala om hjälte i stället. En hjälte måste utföra någon uppgift kanske dräpa ett troll eller en drake. Han går ut i världen för att söka någonting och ibland kan han ta tjänst vid en kungs hov för att sedan vinna prinsessan och halva kungariket¹³⁹.

Psykoanalytikerna säger att det är hans egen far han måste dräpa, och att prinsessan som han längre fram gifter sig med är hans mor, detta för att få trygghet och omsorg, men också för att tillfredställa sina egna omedvetna incestönskningar. Hjälten vinner inte bara frihet och hög ställning i familjen – han hittar tillbaka till det goda bröstet och det underliv han en gång föddes ur. Detta är ett klassiskt psykoanalytiskt tema¹⁴⁰. Kanske har följande berättelse drag av det. Simon Jonsson i Röbbäck (Västerbotten), 9 år, säger sig föras av Simon Pålssons hustru Anna i samma by, ridandes stundom på fadern och stundom på kreaturen. Fadern blir ritad (ställd) upp vid väggen i gästbudsstugan. Sedan får sonen smörja kråset i Blåkulla¹⁴¹. Fadern blir alltså reducerad till en andrahandsfigur underställd konan och sonen.

¹³⁵ Moxnes (1995), s 54.

¹³⁶ *ibid.* s 168.

¹³⁷ *ibid.* s 168-169.

¹³⁸ Blåkulle-F. III, s 60-61, 71.

¹³⁹ Moxnes (1995), s 194, 198-199.

¹⁴⁰ *ibid.*

¹⁴¹ Fahlgren (1966), s 66.

Men utmanandet av djävulen går inte alltför bra när det gäller själva Blåkullavistelsen. Han är alltför stark och häxan verkar inte bry sig så mycket, kanske har hon ibland en mors plikter. De siktar främst in sig på att disciplinera sonen. Genom den lärdom som ges honom blir han en tjänare åt ondskans makt. Möjligen kan sonen frigöra sig på ett mer diffust plan genom den räddande ängeln. Ofta är denna ganska passiv kommer med råd eller slår maten ur händerna på barnen. Vissa undantag finns dock som i exemplet där ängeln brottade ned Satan (i Lysis), ängeln övertar då hjälterollen. Steget som utmanare måste istället tas i verkligheten.

5.2.3 Dottern.

Dottern är den feminina själen i dess tillstånd av oskuld och renhet. Hon är den maskulina själens dröm och efterlängttade mål. Hon är i den patriarkaliska världen belöningen för alla goda söner. Hon är full av hopp om att bli ”räddad” ur sin fångenskap, vare sig fångelset är ett gyllene torn eller en fattig koja. Medan pojkar i traditionella kulturer genomgår ritual som markerar övergången från pojke till man och i vilka de ofta måste visa att de klarar vissa prov och prövningar, krävs inte något motsvarande av flickan. Hon blir vuxen genom att passivt utsättas för en ritual. Hon väntar på frälsning¹⁴².

Jag kan inte se att flickorna helt och hållet faller under den här sorteringen. De får genomgå samma initiationsrit som pojkarna. Möjligen faller de yngre under den passiva rollen när de lämnas utanför aktiviteterna, får stå i farstun o s v. Ett visst incestuöst inslag finns dock. Flera barn vittnar om att de gift sig med sin bror eller syster¹⁴³.

Dottern kan också hamna under den djuproll som Moxnes kallar hora. Jag använder här istället ordet sköka. Skökan är mer farlig för män, frestar dem, fördärvar dem, föder deras oäkta barn – horungarna. Det är något som händer om de föder ”ormilor” och ”grodor” o s v.

Skökan är mer ytlig, ouppriktig och trolös – och åtskilligt mer förrädisk. Häxan å sin sida är mer förhärdad och avskyvärdare¹⁴⁴.

Skökorna blir liksom den dålige sonen utstötta ur samhället, bannlysta. För att visa sin särart måste de då gå klädda på ett sätt som gör att de lätt kan särskiljas från andra kvinnor. Det kan då förklara varför barnen blir klädda på ett visst sätt. Men på 1600-talet räknades rött och blått som färger i fina kläder varför utsmyckningens dubbla karaktär ytterligare komplicerades¹⁴⁵.

¹⁴² ibid. 172-175.

¹⁴³ Sundin (1978), s 30, 49.

¹⁴⁴ Moxnes (1995), s 175-177.

¹⁴⁵ ibid. 176.

Bilden av den horan går tillbaka till biblisk tid som det står i uppenbarelseboken 17:5 ”Och kvinnan var klädd i purpur och scharlakansrött odjur, som var fulla av skändligheten och smutsen från hennes otukt”¹⁴⁶.

Men flickorna som vittnar behöver nödvändigtvis inte vara prostituerade som blir föremål för förakt och utstötta. De är ju inte där frivilligt, de kan vara offer. De projicerar de dåliga egenskaperna på härskarinnan häxan, eller fadern djävulen.

Myter som avspeglar det kvinnliga omedvetna, det matriarkaliska psyket, är antingen så gamla att de gått förlorade eller så existerar de inte. Den kvinnliga hjälten (i den av männen skapade mytologin) blir i sagorna förföljd av sin onda styvmors hat eller avund. Hennes transformation sker genom att hon dör och sedan med en lätt beröring uppväcks från de döda. Där står prinsen. Det är alltså inte så mycket att gå på¹⁴⁷.

Annis Pratt heter en litteraturforskare som är inspirerad av jungiansk psykologi. Hon har satt upp principer för kvinnans personlighetsutvecklande resa:

Hon blir till en början medveten om hur otillfredställd hon är med sakernas tillstånd och tar språnget ut i det okända. Någon eller några hjälper henne att komma över tröskeln till det omedvetna. Där konfronteras hon med minnet av sina föräldrar som hon tidigare uppfattade som hinder. Hon börjar nu betrakta dem som sina hjälpare. Men i Blåkullaberättelserna får flickorna lära sig förbanna sin far, mor och andra släktingar. Ibland också överheten¹⁴⁸.

I nästa fas i Pratts modell möter flickan en älskare – en närmast överjordisk icke-patriarkalisk figur – i form av ett djur eller en människa som får fram den sexuella och naturliga energin i henne. Notera att djävulen kan ta formen av en hund i Blåkullaberättelserna¹⁴⁹ Därefter måste hon utkämpa en kamp med sig själv och acceptera sina värsta sidor – hon måste med andra ord bekämpa den manliga, djävulska sidan inom sig, t ex sitt självhat och sitt självförnekande. Nu förs hjältinnan ner i de djupaste skikten av sitt psyke något som kan leda till vanvett, förvandling eller befrielse. Till slut återvänder hon till den vardagliga världen – där hon långt ifrån möts av beundran, utan med klander och avvisande. Det kan leda till att hon söker sig en modersgestalt¹⁵⁰.

¹⁴⁶ I Karl XII:s bibel står det i Uppenbarelseboken:

17:4. Och kvinnan var klädd med purpur och rosenfärgo/ och öfwerlyt medh guldh/och ädla stenar/ och pärlor; och hade gylden kalk i sine hand/ full medh styggelse/ och finns boherijs orenlighet.

5. Och på hennes anlete skrifwit thet namn/ hemlighet then store Babylon/ modern till boherij/ och till styggelse på jordene. *Carl XII:s bibel av 1703*, s 958.

¹⁴⁷ Moxnes (1995). s 199-200.

¹⁴⁸ Fahlgren (1966), s 54.

¹⁴⁹ *ibid.* s 55.

¹⁵⁰ Moxnes (1995), s 201.

Flickorna kan alltså mycket väl ha ett slags sökande och självförverkligande i sig. Likväl är det inte accepterat av samhället och instinktivt drabbas flickan av skam. Skamkänslan för också med sig rädsla för att förändras till ”hora” och att därmed hamna utanför samhället. De dåliga egenskaperna hamnar istället på modersgestalten. Här kan också finnas en skillnad mellan små barn och tonåringar. De små barnen kan knappast vara medvetna om sin sexualitet som de äldre¹⁵¹. I slutänden misslyckas dock flickorna liksom pojkarna att genomgå transformationerna.

5.2.4 Modern - Häxan.

Häxan är den uppfinningsrika som lever i samhällets utkanter, som rider bort från jorden, som kan trola. Hon ger upphov till intriger, svarsjuka och begär och kan locka människor till sig för att förföra dem eller baktala dem så att det uppstår konflikter. Lägg märke till att häxan i berättelserna alltid uppträder svekfullt¹⁵².

När hon rövar barn kan det arketypiskt vara den barnlösa kvinnan som slår till. Det är en frustrerad och därmed farlig kvinna som avvikit från sin ursprungliga roll som barnföderska och moder.

Trots att det inte finns någon stark negativ bild av kvinnor i den kristna mytologin. Däremot återfinns hon i många europeiska sagor. I den kristna mytologin är ”häxan” främst förknippad med Eva, urmodern som för in synden i världen. Kvinnorna i bibeln står för trolöshet och osedlighet¹⁵³. Det kan finnas en del som talar för den bilden även i verkligheten. På 1670-talet var fortfarande tillgången på män något begränsad efter trettioåriga kriget (och även senare krig). I byarna fanns det många änkor, i synnerhet äldre kvinnor. Så den sexuella frustrationen kan ha varit ett påfallande inslag. Häxsabbaten kan ha varit ett forum för att leva ut de sexuella fantasierna. På så sätt blev det också ett hot, en kvinna som i ett patriarkaliskt samhälle lever ut sina begär är alltid ett hot. Som ”pornografiskt forum” fungerade det naturligtvis också för andra¹⁵⁴.

Till skillnad från den goda modern tar häxan liv. Medan den goda modern avhjälpes sina barns hunger, så tillfredställer häxan sin egen aptit på barnens bekostnad. ”Häxan förer medh

¹⁵¹ Ibid. s 176-178.

¹⁵² Ibid. s 164.

¹⁵³ ibid.

¹⁵⁴ Ödman (1995), s 238-239.

sigh kornbrodd och bränner opp”¹⁵⁵. Hon är alltså motsatsen till växtgudinnan hon förstör istället för att bygga upp¹⁵⁶.

Den här onda gudinnan har också ett annat förtärande drag. Hon har tänder. Hon föredrar kött. Moxnes menar att häxan förtär kött och djävulen själar¹⁵⁷. Det är bara till viss del sant vad gäller trolldomsprocesserna i Sverige. Djävulen föredrar helt klart att locka till sig själar och häxan att locka människor. Men kannibalism och förtärande förekommer inte¹⁵⁸. Det finns däremot i de spanska trolldomsprocesserna, Gustav Henningsen har beskrivit det i *Häxornas advokat*.

Häxan kokar sin avkomma från orgierna i Blåkulla i grytan¹⁵⁹. Det kan vara en symbol för fosterfördrivande och abort, det är ytterligare ett steg bort från det som samhället inte kan acceptera. Avkoket blir till en salva som häxan använder för att kunna flyga¹⁶⁰. Jag funderar här på om det är fråga om en cykel. Häxan lockar till sig barn, för dessa till Blåkulla, där alstras avkomma genom de nytillkomna. Avkomman förintas för att häxan på nytta skall ge sig ut på färd och tillgodogöra sig bl a livsmedel. Min hypotes var om man därigenom skulle kunna se någon pånyttfödelse¹⁶¹. Men detta låter sig då inte göras. Djävulen och häxan kan i den medeltida förställningsvärlden inte skapa liv, det är förbehållit Skaparen, allt vad de klarar är att förtära. Häxan vänder sig också bort från det som en god moder aldrig skulle göra: skada sina barn¹⁶².

Moxnes menar att häxan förtär män. Hon är en vagina dentanta, den kastrerande vaginan som förtär kroppen. Mellan dess läppar borde manslemmen lätt förtäras¹⁶³. Men denna arketyppiska form har jag svårt att på ett mer direkt plan se. Möjligen kan man säga att det ovan nämnda förbränningen av säd kan vara en symbolisk sådan i verkligheten rörde det sig nog om hungersnöd och det var en svår synd att bränna spannmål¹⁶⁴.

I Blåkulla sätts särskilt de äldsta kvinnorna till egenartade och förnedrande uppgifter. Gummorna ställs uppochner på golvet eller på bordet i de därmed exponerade nedre

¹⁵⁵ Sundin (1982), s 27.

¹⁵⁶ Olsson (2002), s 12-19.

¹⁵⁷ Moxnes (1995), s 166.

¹⁵⁸ Östberg (2001), s 51.

¹⁵⁹ Meddelande Från Gestrilands Kulturhistoriska Förening I, s 74.

Fahlgren (1966), s 30.

¹⁶⁰ ibid. s 75.

Östberg (red.) (2001), s 52-53.

¹⁶¹ Olsson (2002), s 12-19.

¹⁶² Moxnes (1995), s 159-161, 166.

¹⁶³ ibid. s 162

¹⁶⁴ En tanke vore om svälten aktiverat en omedveten "hednisk" nivå i medvetandet. Växtlighetskulten har i en eller annan form överlevt hos bönderna, förbjuden av den lutherska kyrkan blev den till sist förskjutet till det omedvetna. Vid svälten när ingenting längre hjälper aktiveras den igen, man har ett behov av att offra.

kroppöppningarna placeras brinnande ljus. De blir mänskliga ljusstakar. Detta kallas Fuit Candelabrum¹⁶⁵.

Det är svårt att inte se de förnedrande övningarna som disciplinering av kvinnan. I en patriarkalisk kultur uppfattas ljuset (Lucifer kan ju betyda ljus) som manligt och mörkret som kvinnligt. Djävulen kan ju bete sig ganska illa mot sina underlydande. Mannen strävar allt framgent efter att tränga in i modersskötet menar Moxnes¹⁶⁶. I sådana fall kanske man kan se det som en kvarlämna från växtlighetskulten där kvinnan och mannen förenas. M-L von Franz menar att föreningen mellan man och kvinna i vissa kulturer innebär upphävandet av det dualistiska systemet¹⁶⁷. Kanske skulle det vara en kvarleva från en sådan tid om än i perverterad och förvrängd form. Men det är naturligtvis spekulation från min sida.

Men häxan kan också ha rent moderliga uppgifter. Hon tvättar stugan, gör ost, gröt, öl¹⁶⁸. Hon är den som ger barnen näring ungefär som mödrar alltid ger sina barn bröstet. Hon ger värme. Men maten visar sig smaka illa och förvandlas till grodor, ormar etc¹⁶⁹. Det är ett förgiftande av livet, av den näring som skall få barnen att växa. Att häxan använder gift och slår mot samhället i det fördolda gör henne till en samhällsfiende.

5.2.5 Hjälparen.

När det gäller hjälparrollen så kan den återfinnas i två olika versioner menar Moxnes. Det är den vise mannen som hjälper oss i frågor om tro och tvivel. Han till kallas när det gäller liv eller död¹⁷⁰. Han är schamanen som jag beskrivit tidigare och både djävulen och häxan kan vara schaman.

Som schaman kan också trollkarlarna passa. Dessa har spelat en mer undanskymd roll men "manliga häxor" förekommer naturligtvis också i protokollen. Gävleprästen Olof Johansson Broman beskriver dem i sin krönika från 1700-talet *Glysisvallur: och öfriga skrifter rörande Helsingland*. Trollkarlarna är inte så många som häxorna. På femtio häxor går en trollkarl¹⁷¹. Även Olaus Magnus nämner trollkarlarna i sin krönika på 1500-talet de tycks då nästan utgöra en taktisk enhet på slagfältet¹⁷².

¹⁶⁵ Blåkulle-F. III, s 58. II, s 57, 61, 63.

¹⁶⁶ Moxnes (1995), s 160.

¹⁶⁷ von Franz (1987), 156.

¹⁶⁸ Sundin (1978), s 16, 32, 37, 43, 44.

¹⁶⁹ Blåkulle-F. III, s. 58.

¹⁷⁰ Moxnes (1995), s 179.

¹⁷¹ Broman Olof (1912), *Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland*, s 793-795.

¹⁷² Magnus Olaus (1976), *Historia om de nordiska folken*, Östervåla 1976.

I trolldomsprocesserna från Dalarna finns det flera stycken. En var Anders Jönsson 79, från Morkarleby. Hela 140 stycken vittnade på honom unga som gamla. Han var tydligen allmänt avskydd för han beskrevs som "presthatare, folckeskimmere, bespottare, försmädare, bakdantare och förtalare". Det intressanta med honom var att han beskrevs som präst i Blåkulla, flera barn vittnade om att de hade döpts av honom¹⁷³. Han hade alltså en hög funktion. Det fanns också andra män med samhällsfunktioner i blåkulla. En Per Erichsson på Krååkberg var beryktad bland barnen som länsman¹⁷⁴. Lassus Lars Andersson beskylldes för att föra barn och för att stå fadder för dem, han var därmed deras Gudfar¹⁷⁵. Från Skellefterå socken fanns det vittnesmål om en bödel i Blåkulla. Han brukade hugga huvudet av de trollpackor som dog i den verkliga världen utan bekännelse. Sedan kastade han dem i en kittel för att kokas¹⁷⁶.

I Ångermanland kunde trollkarlarna var gamla män ofta med finskt ursprung. En var den 80-åriga Erich i Dahl. Man hade sett honom äta, dansa och dricka i Blåkulla samt läst för barnen¹⁷⁷.

I Blåkulla kunde trollkarlarna sköta en del av undervisningen. H. Margretas son Jonas i Kiäxe vittnar om att en svart karl läst för honom ur förbannelseböcker¹⁷⁸.

Även trollkarlarna kunde vara mycket våldsamma. En flicka vittnade om att hon både blivit förd och slagen i Blåkulla av en man från Sälian likaså vittnade hans dotter på honom¹⁷⁹. En man från Ångermanland vittnade om "Swarta karlar" som gick till angrepp med ris¹⁸⁰. De använde sig då av den röda staven. Staven är symbolen för tillrättavisande och auktoritet, den som fattar avgörande beslut använder staven¹⁸¹. Även den vitkläde hjälparen (skillnaden mellan ond och god hjälpare suddas förmodligen ut med tiden) kunde använda den röda staven för att slå maten ur händerna på barnen¹⁸².

¹⁷³ Blåkulle-F. I, s 59, II, s 18.

¹⁷⁴ *ibid.* s 56.

¹⁷⁵ *ibid.* s 58.

¹⁷⁶ Fahlgren (1966), s 42.

¹⁷⁷ Sundin (1978), s 53.

¹⁷⁸ *ibid.* s 29.

¹⁷⁹ Fallet rörde Sven Matts Mattsson i Sälian, 50 år. Han hade enligt egen bekännesle lovat tjäna Satan i ungdomen och hade sedan dess fört många i Selia och Östernohret. Särskilt mycket hade han fört Marit Erichsdotter, 13 år. I Blåkulla hade han slagit henne med den målade staven så att hon svullnade upp. Hela byn hade sett hur hon var sjuk i 8 dagar. Blev hon slagen i verkligheten? Det vet vi inte. Men även hans dotter Margreta vittnade om hur hon blivit förförd av honom. Blåkulle-F I, s 50-51.

¹⁸⁰ Sundin (1978), s 25.

¹⁸¹ von Franz (1987), s 163-164.

¹⁸² Fahlgren (1966), s 21.

Trollkarlarna blir en sorts springpojkar som utför ärenden samtidigt som de är visa män eller brutala tjänare. De är klivna karaktärer. Trollfolket i Blåkulla kunde också slåss inbördes¹⁸³. Det kan också vara utmärkande för schamaner: de är rivaler¹⁸⁴. Rent allmänt kan sägas om trollkarlarna att de är andrahandsfigurer. De tycks inte ta särskilt aktiv del av kopulerandet i Blåkulla¹⁸⁵.

En annan hjälpartyp som Moxnes nämner är tjänaren. Han eller hon är musklerna i organisationen¹⁸⁶. Det är dock svårt att göra en tydlig skiljelinje mellan tjänare och andra djuproller. Det är de som bärorna men är de av materiellt eller icke-materiellt slag? I kristendomen var skapandet förbehållet Gud, djävulen kunde inte skapa något levande. Sen finns de alltigenom goda hjälparna som är änglarna. Dem har jag beskrivit i lysis. Men t o m änglarna har sina begränsningar. Ibland kan de rädda barnen undan Blåkulla och föra dem till änglarummet eller hem. Ibland inskränker sig hjälpen till goda råd. De har onda motsvarigheter i änglatrollen¹⁸⁷.

6. Sammanfattande diskussion.

Marie-Louise von Franz menar att outvecklade människor har ofta föga sammanstämmda och helt åtskilda komplex som nästan kolliderar med varandra: t ex oförenliga kristna och hedniska föreställningar som inte erkänns som stridande mot varandra. Komplexet inrättar sitt eget ”medvetandefält”, skilt från det ursprungliga fält där den gamla ståndpunkten alljämt är förhärskande, och det är som om de vore två självständiga medvetanderör med var sin egen hamn och trafik¹⁸⁸. Det kan kanske stämma. I mitt arbete har jag försökt visa att två föreställningsvärldar funnits hos barn i olika byar i Sverige på ett omedvetet plan.

Inledningsvis kan det vara så att barnen fick en uppmärksamhet de inte haft tidigare. Nu kunde de fritt klarlägga sina drömmar och fantasier. Det finns t ex en del i berättelserna som har gemensamt med den manliga individuationsprocessen med avsked till hemmet och en färd genom det omedvetna, kontakt med underjordiska makter, sökandet efter det dolda självet, seger över draken och erövrandet av anima (prinsessan). Förverkligandet av självet och återfödelsen (transformationen) är mycket viktiga mytiska drag¹⁸⁹. För flickorna är

¹⁸³ Östborn (2001), s 52.

¹⁸⁴ Moxnes, (1995), s 183.

¹⁸⁵ Ödman (1995), s 239.

¹⁸⁶ ibid. s 187.

¹⁸⁷ Fahlgren (1966), s 40.

¹⁸⁸ von Franz (1987), s 110-111.

¹⁸⁹ ibid. s 119-120.

Moxnes (1995), s 200.

självförverkligandet mer komplicerat¹⁹⁰. Finns det så är det djupare begravt än pojkarnas och inte alls så accepterat som den manliga individuationen. Men i drömmarna fanns inte den värld man kanske väntat sig utan en förvrängd och sönderslagen värld. En värld där inget var vad det verkade vara, där djuprollerna var klivna. De djuproller som var förknippad med ondskan tilläts och var allt för starka. Drömmarna som hade mytiska och sagolikt teman fick alltså inte den "helande" funktion som de borde ha haft. Formade som de var av en värld där var och en skulle veta sin plats kunde de inte uthärda den ambivalens som uppstod när de mötte resterna av den gamla. Som försvarsmekanism sökte de tryggheten annorstädes hos föräldrarna eller för den delen samhället.

På den här tiden trodde människor fullt och fast att man kunde ha sexuella förbindelser med djävulen liksom andra trolska väsen¹⁹¹. Sedan finns det teorier om att det verkligen förekommit sexuella orgier som inslag i häxväsendet¹⁹². Kanske är det så, jag tror dock att de här aktiviteterna låg på en långt mer sublim nivå. Att kvinnor eller för den delen barn ägnade sig åt orgier innebar ett hot mot den patriarkala ordningen, inte bara för prästerna och staten, utan för de enskilda familjerna. Att sonen skulle ersätta fadern genom att ta till sig mor och syster (naturligtvis genom en komplicerad orsakskedja) rubbade också ordningen för dem alla samtidigt som det kunde vara uttryck för undertryckta behov.

Föräldrarna tog barnens berättelser på allvar och gjorde vad dom kunde för att hitta en lösning. Förmodligen inte bara på tesen "att barn aldrig ljuger" utan också genom omsorg och kärleksfullhet precis som alla föräldrar försöker skydda sina barn. När barnen sade sig vara illa behandlade och visade upp blekhet liksom verkliga och inbillade sår förstärkte detta föräldrarnas oro. Trots att märken efter den misshandel de sade sig ha utstått snabbt försvann trodde föräldrarna dem. Föräldrar satt oroligt och vakade under nätterna utan att upptäcka något. De gjorde magiska test som att rycka och skaka barnen (när de såg den inbillade eller verkliga blekheten), de kände på barnens bröst och kanske hände det att det var kallt, de stack ljus i deras hår för att se om de brann vilket de emellertid inte gjorde¹⁹³. Inför rätten klagade och grät barnen¹⁹⁴. Allt blev till en ond cirkel där de förlorade kontrollen. De kunde anklaga varandra, de kunde anklaga sina föräldrar, de anklagade personer i sin omgivning¹⁹⁵.

¹⁹⁰ ibid. s 168.

ibid.

¹⁹¹ Fahlgren Karl (1966), *Till Blåkulla*, Bottnia Umeå. s 77.

¹⁹² ibid. (1966), s 79.

¹⁹³ Blåkulle-F. III, s 56.

¹⁹⁴ ibid. 56-57.

¹⁹⁵ Fahlgren (1966), s 65.

Förhållandet mellan barn och föräldrar var naturligtvis komplext. Familjen byggde på en patriarkalisk struktur som inte heller tålde några förändringar även på ett omedvetet plan. I en sådan situation vänder man sig utåt och till en början blev de fattiga och utstötta i samhället anklagade. De blev "containers" för de andras onda föreställningar. Det kunde också vara de personer man tyckte illa om till vardags, inte bara objekt som människor tillhöriga samhällets subkulturer, som t ex Anders Jönsson från Morlkarleby. Ännu fanns inte föreställningarna om gamla människor som onyttiga vilket kom senare under 1700-talet som David Gaunt beskriver det i *Familjeliv i Norden* (1996)¹⁹⁶ men här kanske ändå lades rötter till det. Det blev ett utmärkt sätt att göra sig av med element som man inte ville ha att göra med för att anknyta till Gustav Henningsens teorier om "profitörer". Profitörerna kunde uppstå i vardagen. Detta var naturligtvis förödande för det minskade möjligheterna att bearbeta grundorsakerna till konflikten. Man kunde inte hantera barnens berättelser på rätt sätt samtidigt som stat och kyrka bröt in. Därför upprepades fenomenet med syndabockar. Samtidigt var det ett system där man själv inte var säker från anklagelserna som ökade i intensitet.

Det djävulska draget betonades mer och mer i berättelserna och det är den typ av diskontinuitet som det går att se. Antalet förändringar ökade, i Västerbotten kunde det ske två gånger per natt¹⁹⁷. Medan det i Gästrikland kunde ske ända upp till tio gånger¹⁹⁸.

I Ångermanland vittnade man om att häxan kunde gå fram och stryka djävulen under ögonen för att visa sin tillgivenhet, där har hon en rent moderlig funktion, ytterligare ett steg närmare helvetet således¹⁹⁹. I Gävle talades det om att käringarna som tjänstgjorde som ljusstakar nu var huvudlösa²⁰⁰. Den onde kunde hota med att hugga huvudet av barnen och att kasta dem i kitteln²⁰¹. Blåkulla förvandlades till en straffort där man kunde lida tantalii kval. Man kunde t ex äta utan att någonsin bli mätt²⁰². Barnen tvingades löpa gatlopp i Blåkulla, de som bekant särskilt mycket fick löpa extra varv²⁰³. Drängen Anders Jöransson, från Säbyggeby, bekände att han om natten förleden måndag sett en hop små svarta fåglar på gården, och misstänkte att

¹⁹⁶ Gaunt David (1966), *Familjeliv i Norden*, Gidlunds Södertälje. s 108-109.

¹⁹⁷ Fahlgren (1966), s 60-61

¹⁹⁸ Meddelanden av Gestriklands Kulturhistoriska förening I, s 74, 76.

¹⁹⁹ I Dantes inferno ligger djävulen längst ned i helvetet fastfrusen. Hans ansikte är "förgrått" samtidigt som han tuggar de tre förrädarna Cassius, Brutus och Judas. När häxan "styrker djävulen under ögonen" tänker jag mig att hon torkar hans tårar och visar sin moderliga omsorg. För djävulen är inte lycklig han är fastkedjad och begränsad. Alighieri Dante (1928), *Dantes inferno. Nytt liv – Helvetet*, Bonniers Stockholm. s 349-350, vers 52-67.

²⁰⁰ Meddelande av Gestriklands Kulturhistoriska Förening I, s 79.

²⁰¹ *ibid.* s 78.

²⁰² Fahlgren (1966), s 42-43.

²⁰³ Severin (red.) (1982), s 16.

de var identiska med de förda barnen. Kusligheterna ökar alltså, även de små oskyldiga befinns nu vara ondskans redskap som bryter in i hemmets sfär. Samme Anders Jöransson utnyttjades som riddjur berättade ett flertal barnvittnen. Jöransson själv berättade att han om natten suttit och vakat med två kamrater av rädsla för att häxorna skulle komma. Han vittnade också om att han känt sig mörbultad om morgnarna²⁰⁴.

Men intensiteten i Blåkullaskilldringarna var inte helt frekvent mot verkligheten. Visserligen drabbades t ex Gästrikland hårt. I socknarna Valbo, Hille och Hamrånge dömdes 27 människor till döden, i Ockelbo hela 69. Men Gävle slapp undan med 6 avrättade²⁰⁵. Min hypotes var att man skulle kunna utläsa detta fenomen från Blåkullaskilldringarna, men jag kan inte se något sådant förhållande. Jag tror dock att berättelserna mer och mer blev ett omedvetet försvar från barnens sida. Ju ondare andra framstår desto lättare blir det att klara sig undan. Gävlepojken Johan Johansson kan vara ett sådant exempel.

Kanske förskonades städerna genom bättre rättsinstanser och helt enkelt möjligheter att fly undan. Men några möjligheter att belägga Lewis Cosers teorier genom Blåkullaberättelserna kan jag inte se just nu.

Kan man då sjukdomsförklara barnvittnena? Hysteri är det vissa som menar har förekommit. Men kan man säga att alla är sådana? I vissa fall har det säkert förekommit²⁰⁶. Men jag kan tänka mig att sådana avvek tillräckligt mycket redan till vardags för att rätten skulle fatta misstankar.

Det är väl känt att masshysteri kan uppstå under svåra förhållanden som krig och katastrofer²⁰⁷. Men man får då komma ihåg att Sverige inte låg under ockupation som t ex Polen, på det viset blir häxprocesserna där mer förklarliga. De krig som utkämpades förekom mest på kontinenten. Svälten kunde tidvis vara svår i Sverige (den svenska riksdelen), men det hörde snarast till vardagen under hela 1600-talet²⁰⁸.

Man kan spekulera i om det kan röra sig om projektiv identifikation i vissa sammanhang. Den skiljer sig från en vanlig projektion genom att den andre utsätts för en mer aktiv projektion. Man blir pressad att uppträda som om projektionen var ens egen känsla, pressas att uppträda som något man inte är ibland tills man tror man är det²⁰⁹.

²⁰⁴ ibid. s 17.

²⁰⁵ Åberg (1989), s 75-76.

²⁰⁶ Fahlgren (1966), s 46.

²⁰⁷ Nationalencyclopedin N.

²⁰⁸ Harrison Dick & Rodin Ann-Louise, *Tusen år i Europa 1600-1800*. Historiska media Lund. s 13.

²⁰⁹ Moxnes (1995), s 118-119.

Anders Jöranssons vittnesmål kan vara ett exempel på projektiv indentifikation. Han blev en del i några unga flickors berättelser från sina Blåkullafärder. Han får en roll som han tvingas in i samtidigt som han genom en aktiv försvarsmekanism *tror* att det är så.

Ett annat exempel är Mångs Maas som var son till den beryktade Pell Marit i Oxberg i Dalarna. Han skulle ha lärt sig trolldomskonsten av sin mor och blivit examinerad av Satan som lärare. Han dömdes "af vällofl. sittande Retten" till gatulopp. På aftonen den 17 augusti ställdes 200 barn upp och han fick löpa tre gånger mellan dem. Dagen efter kom han tillbaka till rätten och bekände att han återigen varit åstad. Han begärde att de skulle kedja honom vid en vägg så att han skulle slippa Satan²¹⁰.

Varför kom han tillbaka? Det finns naturligtvis många teorier. Han kunde helt enkelt tvingats tillbaka av någon eller några och utsatts för hot. Han kunde för att använda rent Foucaulska idéer drabbats av disciplinering. Eller så upplevde han ett rent inre tvång.

Projektiv identifikation innebär å andra sidan ett rent schizoit beteende. Man kan knappast beskylla en stor del av bondebefolkningen för detta. Vad jag menar är att en vanlig projektion skulle ha stannat vid en eller ett par avrättningar sedan hade det varit bra, det hade blivit en vanlig syndabocksmekanism. Men här handlar det om ett skenande fenomen. Det kan vara, menar jag, en mer aktiv projektion som inte så lätt låter sig förklaras.

Varför har det stora oväsendet blivit ihågkommit i Sverige så länge efter att det klingat ut? Sett till antalet dödsoffer var det ingenting jämfört med de krig Sverige utkämpade i Europa under stormaktstiden. I modern tid är det inte ens hälften av antalet dödsoffer i trafiken varje år. Kanske var det att det slog mot vardagen. En trygg miljö var plötsligt hotfull. Detta tvärkast anser jag går inte enbart att förklara med makt- och könsstrategier. Konflikten kunde mycket väl komma inifrån och underifrån. Anledningen till att den blev ihågkommen var inte bara att de närstående anklagades utan för att det också var traumatiska upplevelser från barndomen.

6.1 Slutkommentarer.

I min undersökning har jag ofta generaliserat. Jag har ofta önskat att jag kunde samlat in och sorterat mer statistik för att understryka mina teser. Jag önskar nog också att den hade byggt mycket mer på diskussioner. Men jag tror fortfarande att det går att söka grunden i sociala konflikter även på familjenivå.

Man brukar i uppsatserna lämna förslag till vidare forskning. Vad gäller trolldomsprocesserna tror jag att man kan söka länkar till väckelserörelsen. Det gäller speciellt

norra Norrland där det bl a finns tendenser till tungotal och att det folkliga möter det kyrkliga. Inslag från flera kulturer blandas i synnerhet i gränsbygderna. Kan man också acceptera teserna om individutionen finns det ytterligare uppslag. Man kan i väckelserörelsen se mötet med Gud som ett sätt att frigöra sig från både samhälle och föräldragenerationen.

²¹⁰ Blåkulle-F. III, s 43-44.

7. KÄLLFÖRTECKNING.

Tryckt källmaterial.

Fahlgren Karl (1966), *Till Blåkulla*, Bottnia Umeå.

Kröningsvärd Carl Gustaf (förord av Bengt Ankarloo) (1972), *Blåkullefärderna eller Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarne åren 1668-1673*, Rediviva Stockholm.

Meddelanden av Gestríklands Kulturhistoriska förening 1926. Ur protokollen från trolldomsrannsakningarna i Gefle I.

Severin Göran (red.) (1982) *Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden*, Westlund och söner Gävle.

Sundin (1978), *Häxorna - häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*, CEWE-förlaget.

Litteratur.

Alighieri Dante (1928), *Dantes inferno. Nytt liv – Helvetet*, Bonniers Stockholm.

Ankarloo Bengt (1984), *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning Lund.

Ankarloo Bengt & Henningsen Gustav (red.) (1987), *Häxornas Europa 1400-1700*. Institutet för rättshistorisk forskning Lund

Broberg Gunnar, Wikander Ulla, Åmark Klas (red.) 1993, *Tänka, tycka, tro: svensk historia underifrån*, Ordfront Stockholm.

Biedermann Hans (1997), *Symbollexikonet*, Forum Borås.

Broman Olof (1912), *Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland*, s 793-795.

Facsimilutgåva av *Carl XII:s bibel av 1703*. Gidlund Stockholm (1978). s 874-875.

Gaunt David (1996), *Familjeliv i Norden*, Gidlund Malmö

Greaves, Zaller, Cannistrapo, Murphy (red.) (1990), *Civilizations of the World: The Human adventure*, Harper & Row USA.

Grenholm Gunvor (red.) (1967), *Den svenska historien: karolinska tiden 1654-1718*, Esselte Stockholm.

Harrison Dick & Rodin Ann-Louise, *Tusen år i Europa 1600-1800*. Historiska media Lund. s 13.

Henningsen Gustav (1981), *Häxornas advokat*, Tiden Kristianstad.

Hultkrantz Åke (1991), *Vem är vem i nordisk mytologi*, Rabén och Sjögren Danmark.

Jung Carl Gustav (red.) (1995), *Människan och hennes symboler*, Forum Spanien.

Moxnes Paul (1995), *Hjältar, häxor och horor och andra djuproller i mänskligt samspel*, Natur och Kultur Falun.

Nationalencyclopedia N.

Oja Linda (1999), *Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Brutus Östling Stockholm.

Magnus Olaus (1976), *Historia om de nordiska folken*, Östervåla 1976.

Minois Georges (1997), *Helvetets historia*, Alhambra Italien. .

Olsson Stefan (2002), *Gudinnans roll i olika skapelsemyter*. B-uppsats i religionsvetenskap Högskolan i Gävle.

Snorres Edda (Björn Collinders översättning 1958).

Tillhagen Carl Herman (1989), *Vår kropp i folktron*, LT Stockholm.

von Franz Marie Louise (1987), *Sagotolkning*, Gedins Malmö.

Åberg Alf (1989), *Häxorna de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*, Esselte Göteborg.

Ödman Per-Johan (1995), *Kontrasternas spel: en svensk mentalitets- och pedagogikhistoria*, Norstedt Stockholm.

Östborn Andreas (red.) (2000), *Dalarnas häxprocesser*, stiftelsen Bonäs bygdegård.